

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2022-YL-204

DIŞ TİCARET HADLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

HAZIRLAYAN
Şerife SEÇGİN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI

AYDIN, 2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Xxxxxxx Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Xxx Xxxxxx tarafından hazırlanan “XX” başlıklı tez, tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan			
Üye			
Üye			
Üye			
Üye			

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Doktora Tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun tarihsayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Savaş DUMAN

Enstitü Müdür

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallarının gereği olarak uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2022

Şerife SEÇGİN

ÖZET

DIŞ TİCARET HADLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Şerife SEÇGİN

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI

2022, XIV +78 sayfa

Bu çalışma, dış ticaret hadlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye bağlamında incelemektedir. Bu amaçla, çalışmada öncelikle dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümeye ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye’de dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümenin gelişimi ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümeye ilişkin ekonometrik analize yer verilmiştir. Ayrıca analizde yeni bir değişken olarak enflasyon eklenmiştir.

Çalışmada dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki 1982-2021 dönemi için analiz edilmiştir. Değişkenlere ait zaman serisi verileri ADF birim kök testi ile sınanmış ve her üç değişkeninde birinci farkı alındığında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme ile analiz edilmiş ve dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon arasında uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ekonomik büyümedeki %1’lik artış, dış ticaret hadlerini %0.07arttırmaktadır. Enflasyon oranlarındaki %1’lik artış, dış ticaret hadlerini %0.12 arttırmaktadır. Ekonomik büyüme ve enflasyon dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Kısa dönem analizinden elde edilen bulgulara göre hata terimi katsayısı pozitifdir ancak istatistiki olarak anlamlı değildir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Dış Ticaret Hadleri, Ekonomik Büyüme, Johansen Eşbütünleşme Analizi.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP OF FOREIGN TRADE TERMS AND ECONOMIC GROWTH: A COINTEGRATION ANALYSIS ON TURKEY

Şerife SEÇGİN

Msc. Thesis, at Economics

Supervisor: Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI

2022, XIV +78 pages

This study examines the effects of terms of trade on economic growth in the context of Turkey. For this purpose, in this study, in which the terms of trade and economic growth are explained first, the terms of foreign trade and economic growth concepts are firstly included. Then, the development of terms of trade in Turkey and the development of economic growth in Turkey are discussed. In the last part, that is, in the analysis part, the econometric analysis between a new variable, inflation, is given.

In the study, the relationship between terms of trade, economic growth and inflation was analyzed for the period of 1982-2021. The time series data of the variables were tested with the ADF unit root test and it was concluded that all three variables were stationary when the first difference was taken. Then, whether there is a cointegration relationship between terms of trade, economic growth and inflation was analyzed by Johansen cointegration and it was concluded that the terms of trade, economic growth and inflation act together in the long run. A 1% increase in economic growth increases the terms of trade by 0.07%. A 1% increase in inflation rates increases the terms of trade by 0.12%. The effects of economic growth and inflation on the terms of trade are positive and significant. According to the findings obtained from the short-term analysis, the error term coefficient was positive, but it was not statistically significant.

KEYWORDS: Economic Growth, Johansen Cointegration Analysis, Terms of Trade.

ÖNSÖZ

Türkiye ekonomisine ilişkin 1982-2021 yıllık verileri kullanarak, dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisini ele aldığım tez çalışmamda konuyla ilgili teorik çerçeveye ve literatür taramasına kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Bu nedenle çalışmamın dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisi anlamında literatüre mütevazı bir katkısının olmasını diliyorum.

Yüksek lisans eğitim hayatım boyunca bilgi, öneri ve tecrübelerinden yararlandığım çok değerli, hocam Sayın Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI' ya sonsuz teşekkür ediyorum. Bu çalışma sürecim boyunca anlayış ve sabırlarını esirgemeyen değerli babam Numan SEÇGİN, annem Dilek SEÇGİN ve kardeşim Fatih SEÇGİN' e manevi desteklerinden dolayı şükranlarımı sunarım. Son olarak tez çalışmamın başından itibaren sonsuz sevgi, anlayış, sabır ve sürekli destekleriyle beni motive eden çok kıymetli erkek arkadaşım Süleyman ÇAKMAK' a teşekkürlerimi sunarım.

Şerife SEÇGİN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
GRAFİKLER DİZİNİ	xii
EKLER DİZİNİ.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	4
1. DIŞ TİCARET HADLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Dış Ticaret Hadleri Kavramı ve Önemi	4
1.1.1. Dış Ticaret Hadlerinin Sınıflandırılması	6
1.1.1.1. Mal değişimine dayanan ticaret hadleri	8
1.1.1.1.1. Net (safı) değişim dış ticaret hadleri	8
1.1.1.1.2. Gayrisafı (brüt, toplam) değişim dış ticaret hadleri.....	10
1.1.1.1.3. Gelir ticaret hadleri.....	11
1.1.1.2. Faktör değişimine dayanan dış ticaret hadleri.....	12
1.1.1.2.1. Tek faktörlü dış ticaret hadleri	12
1.1.1.2.2. Çift faktörlü dış ticaret hadleri	13
1.1.1.3. Toplam fayda ve toplam fedakârlığa dayanan dış ticaret hadleri.....	14
1.1.1.3.1. Gerçek maliyet ticaret hadleri	14
1.1.1.3.2. Fayda ticaret hadleri	15
1.1.2. Dış Ticaret Hadleri Üzerine Teorik Yaklaşımlar.....	15

1.1.2.1. Dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler lehine olacağı tezi.....	16
1.1.2.2. Dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine olacağı tezi ...	17
1.1.2.3. Dış ticaret hadlerine yönelik ampirik çalışmalar.....	21
1.1.2.3.1. Arz yönlü çalışmalar.....	22
1.1.2.3.2. Talep yönlü çalışmalar	23
1.2. Ekonomik Büyüme Kavramsal Çerçeve.....	23
1.2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Önemi	24
1.2.2. Ekonomik Büyümeyi Belirleyen Faktörler.....	26
1.2.2.1. Sermaye birikimi	26
1.2.2.2. Teknolojik gelişmeler.....	27
1.2.2.3. Nüfus ve işgücü artışı.....	27
1.2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri	27
2. BÖLÜM	29
2. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET HADLERİNİN VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GELİŞİMİ	29
2.1. Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi	29
2.1.1. 1980 Yılı Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Ticaret Fiyat ve Miktar Endeksleri.....	31
2.1.2. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri.....	35
2.2. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Tarihsel Gelişimi	38
2.2.1. 1980 Öncesi Dönem Türkiye’de Ekonomik Büyüme	39
2.2.2. 1980 Sonrası Dönem Türkiye’de Ekonomik Büyüme.....	41
3. BÖLÜM	44
3. DIŞ TİCARET HADLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ	44
3.1. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	44
3.2. Literatür Taraması.....	45

3.3. Veri Seti ve Metodoloji.....	49
3.3.1. Veri Seti	50
3.3.2. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi ve Sonuçları.....	50
3.3.3. Johansen Eş Bütünleşme Analizi.....	54
3.3.3.1. Uzun dönem analizi.....	57
3.3.3.2. Kısa dönem analizi	58
4. TARTIşMA VE SONUÇ	59
5. KAYNAKLAR	64
6. EKLER	75
ZGEMİş	78

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Bazı Büyüme Teorileri ve Özellikleri	28
Tablo 2.1. 1923-1960 Döneminde Cari Fiyatlarla GSYH (Bin TL)	40
Tablo 2.2.1960-1980 Döneminde Cari Fiyatlarla GSYH (Bin TL)	40
Tablo 2.3. 1980-2002 Cari Fiyatlarla GSYH(Bin TL)	41
Tablo 2.4. 2002-2021 Cari Fiyatlarla GSYH(Bin TL)	43
Tablo 3.1. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Literatür ...	46
Tablo 3.2. Çalışmada Kullanılan Veriler ve Kısıltmaları	50
Tablo 3.3. Dış Ticaret Hadleri Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları	52
Tablo 3.4. Ekonomik Büyüme ADF Birim Kök Testi Sonuçları	52
Tablo 3.5. Enflasyon ADF Birim Kök Test Sonuçları	53
Tablo 3.6. VAR Modeli ile Uygun Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi	55
Tablo 3.7. Otokorelasyon LM Testi Sonuçları	56
Tablo 3.8. White Değişen Varyans ve Normallik Testi Sonuçları	56
Tablo 3.9. Johansen Eşbütünleşme İz İstatistiği Sonuçları	57
Tablo 3.10. Johansen Eşbütünleşme Max Eigen Değer İstatistiği Sonuçları	57
Tablo 3.11. Uzun Dönem Analiz Sonuçları	57
Tablo 3.12. Kısa Dönem Analiz Sonuçları.....	58

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1.1. İktisadi Büyümenin Üretim Olanakları Eğrisi ile Gösterimi	26
Grafik 2.1. 1982-2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Fiyat Endekslerinin Gelişimi...	33
Grafik 2.2 1982-2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Miktar Endekslerinin Gelişimi .	34
Grafik 2.3. 1982 – 2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi.....	38
Grafik 3.1. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	55

EKLER DİZİNİ

Ek 1. 1982-2019 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Fiyat Endekslerinin Gelişimi (2010=100).....	75
Ek 2. 1982- 2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Miktar Endekslerinin Gelişimi (2010=100).....	76
Ek 3. 1982-2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri (2010=100)	77

KISALTMALAR DİZİNİ

ADF	: Genişletilmiş Dickey- Fuller Testi
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
DF	: Dickey Fuller Testi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DTH	: Dış Ticaret Hadleri
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSDTH	: Gayri Safı Değişim Dış Ticaret Hadleri
GSYH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
NDTH	: Net Değişim Dış Ticaret Hadleri
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler ve Kalkınma Konferansı

GİRİŞ

Uluslararası iktisat literatüründe önemli bir yeri olan dış ticaret hadleri kavramı, ihraç malları fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranı olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret hadleri bir ülkenin dış ticaretten elde edeceği kazanç ve kayıpların belirlenmesinde önemli bir araçtır. Dış ticaret hadlerinin ülke lehine gelişmesi; bir birim ihraç malına karşılık olarak daha fazla ithal malı satın alınabilmesi, ülkeler arasındaki artan gelir farklılıklarının azaltılmasında önemli rol üstlenerek ülke içerisinde kişi başına gelirin artmasını sağlayabilecektir. Ayrıca uluslararası piyasada ülkenin rekabet gücünü ve devamında satın alma gücünü arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Küreselleşmeyle birlikte dış ticaret hadleri ülkelerin büyüme süreçlerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi büyümenin belirleyicilerinden biri ekonomilerin talep itişli bir süreçte sahip olmasıdır. Ekonomik büyüme aynı zamanda ülkelerdeki iç dinamiklere yani emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin ticareti artırıcı ya da azaltıcı yönde işlenmesine bağlıdır. Ülkelerin sürdürülebilir büyüme hedefleri doğrultusunda büyüme süreçlerinde dış ticaretinin artmasının yanında dış ticaret hadlerinin de ülkeler lehine gelişmesi gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler büyüme ve kalkınma süreçleri için gerekli olan yatırım ve sermaye mallarını ithal etmek durumundadırlar. Söz konusu bu malların ithalatı, önemli oranda ihracattan kazandıkları döviz ile karşılanmaktadır. Ülkelerin dış ticaretten kazançları ise dış ticaret hadleri ile ölçülebilmektedir. Ekonomik büyümedeki artışlar dış ticaret hadlerini yani ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranla daha hızlı artmasına sebep olacaktır. Ya da bu nedensellik ilişkisinin tam tersi de doğru olabilecektir. Bu amaçla, araştırmanın problemini, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin dış ticaret hadlerine etkisinin tespit edilmesi, literatürden elde edilen teorik ve ampirik çalışmalarla bulguların uyumluluğunun tartışılması oluşturmaktadır.

Ekonomik büyümenin dış ticaret hadleri üzerine etkisi incelendiğinde kısa ve uzun dönemde etkiler ortaya çıkmaktadır. Kısa dönemde dış ticaret hadleri, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, dış ticaret politikası, tek taraflı transfer ödemeleri ve konjonktürel dalgalanmalar gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Uzun dönemde ise iktisadi büyümeyi etkileyen üretimde ve tüketimde meydana gelen yapısal değişimler ve bu değişimleri ortaya

ıkaran belirleyiciler (teknoloji, faktör arzındaki değişiklikler) ticaret hadlerini etkilemektedir.

Türkiye gibi rekabet gücü zayıf olan gelişmekte olan ülkelerde ihrac malı fiyatları yükselirse, dış talepte bir azalma gerçekleşebilir. İhrac malına talebin azalması, toplam dış ticaret miktarının, dolayısıyla ülkenin ihracat gelirlerinin de azalmasıyla sonuçlanacaktır (ceteris paribus). İhrac malına talep esnekliğinin yüksek olması durumunda, ihracat fiyatlarının düşmesi, toplam ihracat gelirlerinin artmasını sağlayacaktır. Verimlilik artışı veya ulaştırma masraflarının değişimi varsayımı altında, iki ülkenin karşılıklı ticaretinde ülkelerin sadece birinde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi dış ticaret hadlerinin sadece o ülke lehine seyir izlemesine sebep olmaktadır. Ekonomik büyümenin gerçekleştiği varsayımı altında, dış ticaret hadlerindeki değişimin yönü ihrac mallarına yönelik dış talebin artma oranına, ihrac malı fiyatındaki artış/ azalma oranına, ithal malı fiyatının çeşitli nedenlerle artma/ azalma oranına ve büyüme hızına bağlı olmaktadır. Genel olarak verimlilik artışları dikkate alınmadığında bir ülkenin ticaret haddi, ihracat ve ithalat talebinin miktar ve gelir esnekliğine bağlı olarak değişmektedir.

Çalışmanın amacı ekonomik büyüme ile dış ticaret hadleri ilişkisinin tespit edilmesidir. Bu ilişkinin olumlu yönde olması ekonomik büyümedeki artışlar dış ticaret hadlerini, yani ihracattan elde edilen kazançlarla ithal malı bedelinin artan oranda karşılanabileceğini olarak analiz edilecektir.

J. M. Keynes, F. Y. Edgeworth, Beveridge, Robertson ve Tausig, Clark, Lewis, Kahn, E. gibi iktisatçılar Tarih perspektifi içerisinde konuya bakmışlardır. Örneğin J. S. Mill, tasarrufların dikkate alınmadığı ve yeni ürünün piyasaya sürüldüğü anda gelir esnekliğinin birden büyük olması durumunda teknolojik yenilik öncesine göre ülkede ithalat ve ihracat talebi azalacaktır. İthalat talebindeki azalmanın ihracat talebindeki azalmadan büyük olması durumunda dış ticaret hadleri gelişecek, aksi halde aleyhe dönecektir (Kargl, 1973: 1-4).

Diğer taraftan Beveridge de teknik gelişmeyi göz önüne alan ve verimlilik kazancının dış ticaret hadlerine pozitif etkide bulunacağını ve böylece ekonomik büyümede verimliliğe dayalı bir artışın ticaret hadlerini geliştireceğine vurgu yapmaktaydı (Kargl, 1973: 1-4).

Dış ticaret hadlerini etkileyen ekonomik büyüme dışında başka faktörler de bulunmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerini ne ölçüde ve ne yönde

etkilediğinin ortaya konulması önemlidir. İşte Türkiye örneği özelinde bu ilişkinin yönünün tespiti çalışmanın özgün katkısını oluşturacaktır.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerini etkileyen faktörler arasında; döviz kurundaki değişimler, enflasyon oranındaki göreceli değişimler, ithalat ve ihracatın arz ya da talebindeki değişiklikler sayılabilir.

Döviz kurundaki değişiklikler bu çalışmanın konusu içerisinde ele alınmamış olsa da şunu açıklamak gerekir ki; bir ülke parası başka bir ülke parası karşısında değerlendirildiğinde o ülkenin ihraç malları değerlendirilir, ithal malları ise değer kaybeder. Bu da dış ticaret hadlerinde bir iyileşme demek olacaktır.

Yine enflasyon oranı dikkate alındığında, bir ülke ticari partneri ile aynı enflasyon oranına sahip iken o ülkenin ihraç malları ve ithal malları fiyatları aynı oranda değişecektir. Bu durumda dış ticaret hadlerinde bir değişim yaşanmaz. Ancak yurtiçi enflasyon oranı ticari partnerin (dış dünya) enflasyon oranına göre daha hızlı artıyorsa, bu ülkenin ihraç malı fiyatları ithal malı fiyatlarına oranla daha hızlı artar ve dış ticaret hadlerinde bir iyileşmeye sebep olabilir.

İthalat ve ihracat arzı ya da talebinde ise küresel etkenler ağırlık kazanacaktır. Örneğin petrol ihracatçısı ülkeler petrol fiyatları artış ya da azalmasından çok fazla etkilenmektedir. Bu da petrolün bu ülkelerden talep edilen miktarına ve bu ülkelerde kontrol altında tutulan arzına bağlı olmaktadır. Üretim ve ihracatları inelastik talep yapısına sahip birincil mallardan oluşan ülkeler için dış ticaret hadlerindeki dalgalanmalar da daha fazla olacaktır.

Bir başka etken faktör de göreceli verimlilik oranlarıdır. Eğer bir ülke ticari partnerine göre daha hızlı bir verimlilik artışına dolayısıyla büyümeye sahipse bu üretimde maliyetleri düşürücü etki yapacaktır ve ihracat ucuzlayacaktır. Böyle bir durumda dış ticaret hadleri ülke aleyhine seyredecektir.

Bu çalışmada ekonomik büyüme ve dış ticaret hadlerinin arasındaki ilişki 1982-2021 dönemlerinde ekonometrik analiz yardımı ile incelenecektir. Birinci bölümde dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümeye ilişkin kavramsal çerçeve ele alınmaktadır. İkinci bölümde Türkiye’de dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümenin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ekonomik büyüme, enflasyon ve dış ticaret hadleri ilişkisi, ampirik bir analizle Türkiye için zaman serisi verileri farklı testler uygulanarak ele alınmıştır. Johansen eşbütünleşme analizi yardımıyla kısa ve uzun dönem etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların literatür çalışmaları ile uyumluluğu sonuç kısmında tartışılmıştır.

1. BÖLÜM

1. DIŞ TİCARET HADLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dış Ticaret Hadleri Kavramı ve Önemi

Küreselleşmeyle beraber artan uluslararası ticaretin ülkelere sağlayacağı kazanç ya da kaybı değerlendirebilmek için kullanılan göstergelerden bir tanesi de dış ticaret hadleridir (Seyitoğlu, 2015: 608). Dış ticaret haddi kavramı olarak, uluslararası ekonomik ilişkilerde ülkelerin dış ticaretten kazandıkları gelirlerin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan bir ölçü olarak kullanılmaktadır (Diler, 2006: 29).

Ticaret hadleriyle ilgili ilk çalışmalar 19. Yüzyılın sonlarına doğru Adam Smith, Alfred Marshall ve David Ricardo gibi iktisatçılar tarafından ele alınmaya başlanmıştır. Klasik iktisatçılar, “ülkelerin hangi malları ihraç, hangi malları ithal edeceklerini ve hangi malları ticaret yapacakları” sorunu üzerinde araştırmalar yapmışlardır (Hepaktan, 2006: 1).

Dış ekonomik ilişkiler kalkınma sürecinin incelenmesinde payı büyüktür. Dış ticaret hadlerinin birden fazla tanımı bulunmaktadır ama en basit tanımı bir ülkeye ait ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranıdır. Yani, dış ticaret hadleri, bir ülke tarafından satılan ve satın alınan malların fiyatlarında meydana gelen değişimden sonra dış ticarete kazançlı veya zararlı çıktığını ifade etmektedir. Bu sebeple, dış ticaret hadleri kavramı son zamanlarda dış ticaret analizlerinde başvurulan, iktisadi kalkınma, iktisadi yapıda değişiklikler gibi konularla ilgili olarak odaklanılan önemli analiz araçlarından biridir (Aslan ve Yörük, 2008: 36).

Dış ticaret hadleri uluslararası iktisat literatüründe önemli bir yere sahiptir. Dış ticaret hadleri gelişmekte olan ülkeler bakımından, refah artışının, ekonomik kalkınmanın, ele alınan ülkelerin kalkınma çalışmaları ve sürekli aleyhlerine dönen dış açık sorunlarına çözüm arayışları sebebiyle günümüzde tekrar gündem konusu olmuştur (Hepaktan, 2006: 1).

Dış ticarete konu olan dış ticaret yapan ülkelerin malları; miktar, maliyet, faktör ve fayda gibi unsurlar aracılığıyla ülkeleri nasıl etkilediklerini ve yapılan ticaretin sonunda söz konusu etkilerin ekonomileri olumlu ya da olumsuz yönde etkilediğini gösteren ticaret hadleridir (Dursun, 2018: 3).

Dış ticaret hadleri, bir birim ithal malı elde edebilmek için ülkeden ihraç edilmesi gereken malları ifade etmektedir (Parasız, 1998: 457). Dış ticaret haddi, ticaret şartlarında zamanla meydana gelen değişikliği gösteren bir sayı karşılaştırmasıdır (Freeman, 1971: 84). Değişim baz alınan yıla göre ölçülmektedir. Ticaret hadleri ithalatın ihracat koşullarında ölçülen fırsat maliyetini yansıtır (Parasız, 1998: 457).

Dış ticaret hadleri ihracatın ithalata oranlanması olarak ifade edilmektedir. Bu durumda iki ülkenin ticari ilişkileri neticesinde ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına göre yüksek olduğu ülkede yapılan ticaret sonucunda refah artarken, ithalat fiyatlarının ihracat fiyatlarına kıyasla artış gösterdiği ülkede refah yönünden azalma meydana gelmektedir. Dış ticareti olumlu seyreden ülkelerde gelir farklılıkları azalırken, gayrisafi milli gelir artacak ve dolayısıyla da ülke dış rekabette güçlenirken refahı iyileşecektir. Dış ticaret hadleri ülkeler arası yapılan ticarete kazanç ve kayıplarını ölçmek için kullanılır. Bu hesaplama yapılırken satılan malların fiyatlarındaki değişimler ile satın alınan malların fiyatlarındaki değişimlere bakılır. Belirli bir baz yılına göre bir ülkenin ihraç malları fiyatları pahalılaşmış, ithal malları fiyatları ucuzlamış ise o ülke dış ticaretten kazançlı çıkar (Çakır, 2019: 3).

Dış ticaret hadlerini hesaplamak için bir baz yılı ele alınır ve baz yılına göre ihracat ve ithalat indeksleri kullanılarak dış ticaret hadleri karşılaştırılır. Dış ticaret hadleri baz alınan yıla göre 100 değeri verilir. Bu değerden büyük çıkması durumunda kazançlı, 100'den küçük çıkması sonucunda da dış ticarete zarar elde ettiğini göstermektedir (Oğuz, 2017: 3-4).

Dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişimleri etkileyen unsurlar kısa ve uzun dönem olarak 2'ye ayrılır. Dış ticaret politikası, konjoktürel dalgalanmaları ve tek taraflı transfer ödemeleri dış ticaret hadlerini kısa dönemde etkileyen faktörlerdir. Uzun dönemde etkileyen faktörler ise üretim ve tüketimde meydana gelen değişimlerdir (Karluk, 2003: 156).

Singer- Prebisch Tezi, iki ülkeli modeli dikkate alarak konuya açıklık ve farklı bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır. Gelir esnekliği gelişmiş ülkeye göre, nispeten daha düşük olan az gelişmiş ülke için her iki ülkede de ihracata dayalı büyüme senaryosunda, az gelişmiş ülkedeki büyüme oranı gelişmiş ülkedekine oranla daha küçük olacaktır. Bir başka deyişle tarım ülkesinde artan ticaret hacmi; dolayısıyla ihracat itişli bir ticaret büyümesi ülkenin dış ticaret bağımlılığını artan bir etki gösterecektir. Yine Singer- Prebisch Tezi, emek-bol ekonomilerde ihracatta emek-yoğun malların oranı daha fazla olacak ve arz-talep kesimlerinde ikame esnekliğinin düşük olması durumunda dış ticaret hadleri üzerine etkisinin

olumsuz, ikame esnekliğinin yüksek olduğu malların ticaretinin söz konusu olduğu mallarda ise ticaret hadleri etkisinin olumlu olabileceği ifade edilmektedir (Kargöl,1973: 1-4).

Ticaret hadleri kısa dönemde konjoktür dalgalanmalarından etkilenir. İktisadi faaliyet hacmindeki tekrarlayan iniş ve çıkışlar konjoktür dalgalanmaları olarak açıklanabilir. Bu dalgalanmalar maddi anlamda milli gelirdeki dalgalanmalar, üretim süreçleri olarak ağır makine ve teçhizat arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi, ara yatırım ve tüketim malları olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu sebeplerden dış ticaret hadleri de etkilenmektedir (Diler, 2006: 31).

Dış ticaret hadleri ülkelerin ticaretten elde ettikleri gelirlerin nasıl paylaşıldığını gösterir. Bir ülkenin ticaretinin iyiye mi yoksa kötüye mi gideceğini belirlemek için ithalat ve ihracat değerlerini oranlayarak dış ticaret hadlerine ulaşmak gerekmektedir. Belli bir zaman içerisinde analiz edilen dış ticaret haddi, ilgili ülkenin ticari durumunu açıklayan en güvenilir araçtır (Aslan ve Yörük, 2008: 36).

Dış ticaret hadlerini ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram olan ulusal kaynak maliyeti; her bir birimi ihraç etmek için kullanılan ulusal kaynak miktarına karşılık gelmektedir. Birim ihracat başına ulusal faktör girdilerinde yaşanan artış, bir diğer ifadeyle ulusal kaynakların maliyetindeki artış; olumsuz bir üretim etkisi yaratılmış, uluslararası piyasalarda satın alma gücünün azalması ise olumsuz gelir etkisine yol açmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, dış ticaret şartlarının ülke lehine dönmesine engel olabilmektedir (Diler, 2006: 31).

1.1.1. Dış Ticaret Hadlerinin Sınıflandırılması

Ticaret hadleri kavramı, ilk defa Fizyokrat iktisatçılarından Turgot tarafından “termes de L’exchange” şeklinde tanımlanmıştır. Bu kavramın İngilizce karşılığı olan “terms of exchange” kavramını Jean Weiller kullanmıştır. Taussing “exchange” (değişim kuru) kavramını “cours de change” terimiyle ifade edebileceğini söylemiştir. Marshall ise “terms of trade” kavramının daha uygun olduğunu savunmuştur.

Marshall, ticaret hadleri kavramını günümüzdeki tanımıyla ilk kullanan iktisatçı olmuştur. Ticaret hadleri genellikle ihraç malları fiyatının ithal mallarının fiyatına oranı olarak tanımlanır. Bir ülkenin diğer ülkelere göre sattığı veya satın aldığı malların fiyatlarındaki değişiklikler dış ticaretin karlı veya zararlı olduğunu gösterir. Ticaret hadleri

olmasaydı, ülke içinde gerçekleşecek fiyatların ne olacağını bilmek mümkün olmazdı (Hepaktan, 2006: 21).

Dış ticaret hesaplamalarında iki ülkenin mallarının birbiri cinsinden fiyatının, ithalatın ve ihracatın dengede olduğunu varsayımını teklif eğrileri kullanılarak geometrik olarak gösterilmiştir. Oysa gerçek dünya şartlarında ikiden fazla sayıda mal ve ülkenin bulunduğu dikkate alınırsa, malların arasında farklar olduğu için ihracat ve ithalat sürekli dengede olmayabilir.

Dış ticaret hadleri iktisat literatüründe farklı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramları üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

- İhracat ve ithalat malları için değişim oranlarına dayalı ticaret hadleri,
- Ekonomilerin en verimli kaynakları arasındaki değişim oranına dayalı ticaret hadleri,
- İthalatın toplam faydası ile ihracatın gerektirdiği toplam fedakarlık arasındaki orantılı ilişkiye dayanan ticaret hadleri, olarak ayrılmaktadır.

İktisat literatüründe, farklı dış ticaret terimleri yer almaktadır. Bu terimler, üç ana başlık altında sınıflandırılabilir (Viner, 1960: 557).

1. Mal Değişimine Dayanan Ticaret Hadleri

- Net (safı) Değişim Ticaret Hadleri
- Gayri safı (brüt, toplam) Değişim Ticaret Hadleri
- Gelir Ticaret Hadleri

2. Faktör Değişimine Dayanan Ticaret Hadleri

(Kaynak Verimliliğine Göre Ticaret Hadleri)

- Tek Faktörlü Ticaret Hadleri
- Çift Faktörlü Ticaret Hadleri

3. Toplam Fayda ve Toplam Fedakârlığa Dayanan Ticaret Hadleri

- Gerçek Maliyet Ticaret Hadleri

- **Fayda Ticaret Hadleri**

Gerçek dünyada dış ticaret kazançlarını farklı açılardan belirlemek amacıyla geliştirilen çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır (Seyitoğlu, 2003: 635). Söz konusu bu tanımlamaların bir kısmı mallar arası değişim oranlarına bir diğer kısmı da üretim faktörleri değişimine ve fayda analizlerine dayanmaktadır (Mumcu, 1969: 76).

Aşağıda, çeşitli dış ticaret haddi kavramlarına yer verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1.1.1. Mal değişimine dayanan ticaret hadleri

Mal değişimi ile ilgili tanımlar, üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası değişimine dayanmaktadır (Kip, 2004: 2). Net (safı) değişim, brüt (gayrisafı) değişim, gelir ticaret hadleri olmak üzere üç sınıfta incelenmektedir.

1.1.1.1.1. Net (safı) değişim dış ticaret hadleri

Dış ticaret hadlerine en yakın olarak dış ticaret hadleri saptanmıştır. Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret kavramları arasında en çok kullanılan değişim türüdür.

Net değişim ticaret hadleri ihraç edilen malların fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranıdır (Freeman, 1971: 87). Net değişim ticaret hadleri ilk defa Jacob Viner tarafından kullanılmıştır.

Net değişim ticaret hadleri kısa dönemde meydana gelen değişimleri göstermek için iktisatçılar tarafından yararlı görülmüştür. Ancak net değişim ticaret hadleri dış ticaretten doğan kazanç ve kayıpları tek başına açıklayamadığı için yoğun eleştiriler almıştır. Net değişim ticaret hadleri, ülkeler arasındaki mal değişimine dayandığından nispi fiyat değişimlerini yansıtmakta olup ancak verimlilik değişimlerini ele almamaktadır.

Net değişim ticaret hadleri (N); ihraç malları fiyat endeksinin (P_x), ithal malları fiyat endeksine (P_m) oranının 100 ile çarpımına eşittir.

$$NDTH (N) = \frac{\text{ihraç malları fiyat endeksi } (P_x)}{\text{ithal malları fiyat endeksi } (P_m)} \times 100 \quad (1.5)$$

Zamanla N' de meydana gelen artışlar, nispi fiyat ilişkili olarak sadece, geçmişteki bir döneme kıyasla şu an aynı miktar ihraç malı miktarıyla daha fazla ithal malı elde edildiği şeklinde ifade edilmektedir.

Yukarıda ifade edilen formüle göre, net değişim dış ticaret hadlerinin 100'ün üzerinde bir değer çıkması, zaman içinde ülkenin dış ticaretten kazanç sağladığını ve dış ticaret hadlerinin ülke lehine değiştiğini gösterir. Aynı şekilde net değişim ticaret hadlerinin 100'ün altında bir değer olması, zaman içinde ülkenin dış ticaretten kayba uğradığını ve dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine olacağı şeklinde yorumlanmaktadır.

Net değişim ticaret hadlerinin, ithalat fiyatları sabit iken ihracat fiyatlarındaki düşme ya da ihracat fiyatları sabit iken ithal edilen malların fiyatlarındaki artış oranı daha büyük olduğunda, net değişim ticaret hadleri ülke aleyhine dönebilmekte, bu da söz konusu ülkenin dış ticaretten kazanç kaybına uğramasına yol açabilmektedir.

İhracat yapılan malların fiyatları sabitken ithalat yapılan malların fiyatlarında ortaya çıkan yükselişten daha büyük olması ya da ithalat mallarının fiyatları sabit iken ihracat mallarının fiyatlarının yükselmesi veya ihracat mallarının fiyatları sabit iken ithalat mallarının fiyatlarının azalması sonucunda net değişim ticaret hadlerinin ülkenin lehine geliştiği söylenebilir. Net değişim ticaret hadleri lehine olan bir ülkenin, bir birim ihraç malı için ithal ettiği mal bir birimden daha fazladır.

Net değişim ticaret hadlerinin yüksek olması sonucunda dikkate alınması gereken ülke dış ticaret hacmi olacaktır. Bir ülke, ithalatta getirdiği kısıtlamalar ve net değişim ticaret hadlerinin olumlu gelişimi ile ticaret hacmini azaltırsa, o ülkenin refahı için olumsuz bir değişim meydana gelecektir. Net değişim ticaret hadlerinin yorumlanmasına ilişkin dikkatli olunması gerekli bir diğer nokta, ülkenin üretim faktörlerinin etkin oluşu ve üretimde güncel tekniklerden yararlanılması durumunda net değişim ticaret hadlerinin düşeceği ve bunun ihracat fiyatlarının düşmesine neden olacağıdır. Vurgulanması gereken nokta, ticaret hadlerinde düşüşün ülke refahını düşürdüğü değil, üretimde güncel yöntemlerden yararlanılması ile ihracat fiyatlarında düşüş sağlanacak olduğudur (Hepaktan, 2006: 25-26).

Dış ticaret kazançları, dış ticaret hacminin yanı sıra net değişim ticaret hadleriyle de ilişkilidir. Net değişim ticaret hadleri ve ticaret hacmi (talep kanunu) arasında ters ilişki mevcut olup, net değişim ticaret hadlerindeki artış ihracat hacmini düşürebilmektedir.

Sonuç olarak, net değişim ticaret hadlerindeki değişmelerin ekonomiye etkisi; değişimin doğasına, talep, verimlilik ve ticaret hacmi vb. göstergelerde söz konusu olan değişimler ile ilişkilidir.

1.1.1.1.2. Gayrisafi (brüt, toplam) değişim dış ticaret hadleri

Gayrisafi değişim ticaret hadleri, ilk olarak iktisatçı Taussing (1927: 114) tarafından kullanılmış bir kavramdır. Taussing'e mal değişimine dayalı ticaret hadleri iki farklı şekilde ele alınması gerekmekte olup; bunlar net değişim ticaret hadleri ve brüt değişim ticaret hadleridir. Brüt değişim ticaret haddi; ithalatın fiziksel miktarının, ihracatın fiziksel miktarına oranıdır (Taussing, 1927: 113-114).

Gayri safi değişim ticaret haddi, bir ülkedeki fiziki ithalat miktarıyla fiziki ihracatı miktarının arasındaki değişim oranına eşittir. Bu tanımlamayı şöyle bir formülle ifade etmek mümkündür:

$$\text{Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri (G)} = \frac{Q_M}{Q_X} \times 100 \quad (1.6)$$

Q_M : İthalat Miktar Endeksi

Q_X : İthalat Fiyat Endeksi

Gayri safi değişim ticaret haddi, bir birim ihraç mala karşılık ithalatı yapılan malın miktarına karşılık gelmektedir. Brüt değişim ticaret hadlerinde oransal artış, değişimin lehte olduğunu açıklar. Gayri safi değişim ticaret hadlerindeki oransal bir düşüş ise, aleyhte olduğunu ifade etmektedir.

Yukarıdaki formüle göre gayri safi değişim ticaret hadlerinin 100'ün üzerinde bir değer alması, belirli bir yılda aynı miktarda ihraç mal karşılığında temel yılda daha fazla ithal malı elde edileceği şeklinde yorumlanır. Gayri safi değişim ticaret hadlerinin 100'den küçük değer alması, belirli bir yılda aynı miktarda ihraç malının karşılığında temel yılda daha düşük miktarda ithal edileceği şeklinde yorumlanır. Bu oranların büyümesi lehte, küçülmesi ise aleyhte bir durum olduğunu gösterir (Uluğ, 2016: 18).

1.1.1.1.3. Gelir ticaret hadleri

İlk kez George S.Dorrence tarafından ortaya atılmış olan gelir ticaret haddi, ihracat fiyat endeksi-ithalat fiyat endeksi ilişkisine ihracat miktar endeksi dahil edilerek hesaplanır. Gelir ticaret haddinin belirlenmesi için, net değişim ticaret haddi ihracat miktar endeksiyle çarpılır. (1.7)’de gelir ticaret haddi formülü verilmektedir;

$$GTH = \frac{Q_N}{Q_0} \times NDTH \quad (1.7)$$

$$GTH = \frac{Q_N}{Q_0} \times \frac{P_X}{P_M}$$

Formülden de anlaşılacağı gibi, bir ülkenin ihracat kaynaklı ithalat kapasitesindeki gösterdiği değişimler, o ülkenin gelir ticaret hadlerini, ihracatın satın alma gücünü göstermektedir. (Yörük, 2008: 7). Burada gelir ticaret hadleri, ihracatın hacim endeksini gösterdiğinden, aynı zamanda ülkenin ihracata bağlı ithalat kapasitesini de ifade etmektedir (Karluk, 2013: 251). Ülkenin net değişim ticaret hadleri, ülke aleyhine bir değişim gösterirse bu durum ülkenin ihracatı arttırması ile giderilebilir (Karluk, 2013: 251). Bir ülkenin ithalat yapma kapasitesini belirleyen gelir dış ticaret hadleri aynı zamanda bir ülkenin dış ticaretten elde ettiği kazançları göstermektedir. (Walter, 2002: 151). Gelir ticaret hadlerindeki görülen en küçük bir değişim dahi, net değişim ticaret hadlerinde ve/veya ihracat hacmindeki değişimlerden kaynaklandığından, bu rakamlardaki belirli oranda bir artış, diğerinde aynı oranda bir düşüşe neden olduğunda, gelir ticaret hadlerinde bir değişim oluşmaz (Aslan ve Yörük, 2008: 6).

Gelir ticaret hadlerinde meydana gelen artış ülkenin sattığı belli bir ihraç malının miktarına karşılık daha büyük miktarda mal ithal elde edeceğini gösterir. Gelir ticaret hadlerinde meydana gelen artış dış ticaretten elde edilen kazançların ya da ülke refahının arttığı şeklinde ifade edilir (Uluğ, 2016: 18).

Dış ticaret hadlerinin bir ülkenin lehine dönmesiyle, söz konusu ülkedeki gelir dağılımındaki payı yükselebilmekte, aleyhine bir durum olması sonucunda ise bu pay azalabilmektedir. Gelir ticaret hadlerine literatürde “dış ticarete ihracat kazancı” da denilmektedir (Şahin, 2015: 28).

1.1.1.2. Faktör değişimine dayanan dış ticaret hadleri

Net ticaret hadleri, ihracat-ithalat sektörlerindeki verimlilikte meydana gelen değişiklikleri açıklamak için yeterli olmadığından, Viner tarafından faktör değişikliğine dayalı ticaret hadleri ortaya konmuştur (Hepaktan, 2006: 29).

Mal değişimlerine dayalı ticaret hadlerinin tanımlamalarında mal değişim ticaret hadleri konusuna ağırlık verilmekte ve ülkelerin verimlilik değişimleri dikkate alınmamaktadır. Bununla birlikte, verimlilikteki değişiklikler ticaret hadlerini de etkiler. Örneğin ithalat ve ihracat malları sabitken, ihracat sektöründe verimliliğin artması nedeniyle maliyetlerin düşmesi ticaret hadlerinin iyileşmesine neden olmaktadır. Faktör değişimine dayalı ticaret hadleri, verimlilik sorununun ithalat ve ihracat fiyatlarına bağlı olup olmadığını anlamak için kullanılır. Fiyatlardaki değişikliklerin verimlilikten kaynaklanıp kaynaklanmadığının rolü büyük önem taşımaktadır. Faktör ticaret hadlerinin hesaplanması pratikte son derece zordur.

Faktör değişimine dayalı dış ticaret hadleri, J.Viner tarafından tek ve çift faktörlü ticaret hadleri olarak iki sınıfta incelenmiştir. Tek faktörlü ticaret hadleri ihracat malları üretiminde verimliliğe odaklanırken, çift faktörlü dış ticaret hadleri gerek ithalat gerek ihracat malları üretiminde verimliliğe odaklanmaktadır (Hepaktan, 2006: 29).

1.1.1.2.1. Tek faktörlü dış ticaret hadleri

Tek faktörlü dış ticaret hadleri net değişim dış ticaret hadlerinin ihracat kesimindeki verimlilik endeksiyle çarpılması yoluyla hesaplanmakta olup, ekonomik refahın göstergelerindendir (Kip, 2004: 4).

Şöyle formüle edilebilir;

$$\text{Tek faktörlü ticaret haddi} = \frac{P_X}{P_M} \times V_X \quad (1.8)$$

V_X : İhracat kesimindeki verimlilik endeksi

İhracat Sektörü Verimlilik Endeksi (V_X) = XF_0/XF_n

F: İhraç malı teknik katsayıları,

XF_0/XF_n : İhraç malı teknik katsayılarının tersini ifade etmektedir.

Tek faktörlü ticaret hadlerinde meydana gelen artış ülke lehine bir sonuç doğurur. İhraç malları üretiminde kullanılan faktör birimi başına daha fazla ithalat yapılabildiğini gösterir (Clement, Pfister ve Rothwell: 129).

Tek Faktörlü dış ticaret hadlerindeki yükselme, ihraç malları üretimindeki bir birim girdiyle daha fazla ithalat yapılabileceğine işaret etmektedir. Yani ülke lehine bir gelişme olduğunu göstermektedir.

İhracat sektöründe kullanılan bir birim girdiye karşılık daha fazla ithal malı alınıyorsa tek faktörlü ticaret hadlerinde bir artış olduğu anlamına gelmektedir. Yani net değişim ticaret hadlerinde bir aleyhte gelişme olmasına rağmen, ihracat kesimindeki meydana gelecek artışla ihraç malları üretim maliyeti düşürülerek toplumsal refah artışı meydana gelecektir.

1.1.1.2.2. Çift faktörlü dış ticaret hadleri

Net değişim ticaret hadlerinin, verimlilik değişimlerini yansıtacak şekilde, hem ithalat hem de ihracat kesimleri için düzeltilmesine çift faktörlü ticaret hadleri denilmektedir (Karluk, 2013: 25).

Çift faktörlü ticaret hadlerinin hesaplanması için aşağıdaki eşitlik kullanılır:

$$\text{Çift Faktörlü Ticaret Haddi} = \text{NDTH} \times \frac{\text{İhracat Verimlilik Endeksi}}{\text{İthalat Verimlilik Endeksi}} \quad (1.9)$$

$$\text{Çift Faktörlü Ticaret Haddi} = \frac{P_X}{P_M} \times \frac{V_X}{V_M} = \frac{eP_1/eP_0}{iP_1/iP_0} \times \frac{iF_1/iF_0}{eF_1/eF_0}$$

Çift faktörlü ticaret hadlerindeki artış, ihracat kesiminde kullanılmakta olan bir birim girdinin daha çok miktarda yabancı girdiyle değiştirilebileceğini göstermektedir.

Çift faktörlü ticaret hadlerine göre tek faktörlü ticaret hadleri daha anlamlı görülmektedir. Çünkü çift faktörlü ticaret hadlerinde gerçekleşen bir artış ihracat dayalı üretimde kullanılan bir birim girdi ile daha fazla miktarda yabancı girdi alınabileceğini göstermektedir. Oysaki ülke için bir birim girdi ile ne kadar yabancı girdi elde edildiği değil, ne kadar ithal malı elde edeceği önemlidir.

1.1.1.3. Toplam fayda ve toplam fedakârlığa dayanan dış ticaret hadleri

İhracatın dayandığı toplam fedakârlık ve ithalatın sağladığı toplam fayda arasında oransal bir ilişkiye dayalı dış ticaret hadleri olup; bunlar gerçek maliyet ticaret hadleri ve fayda ticaret hadleri olmak üzere 2 gruba ayrılmıştır.

1.1.1.3.1. Gerçek maliyet ticaret hadleri

Tek faktörlü dış ticaret hadleri kavramına, ihracat mallarının üretimlerine katılan birim faktör başına düşen zahmet endeksi dâhil edildiğinde gerçek maliyet ticaret haddi ortaya çıkmaktadır (Hepaktan, 2006: 32). Bu, gerçekleşen birim maliyetler karşısında ithal edilebilecek mal miktarında söz konusu olan değişimleri açıklamaktadır.

Gerçek maliyet ticaret haddi, tek faktörlü değişim ticaret haddine ihracat edilen malların üretimlerinde kullanılan birim faktör başına maliyet endeksi ilave edilerek hesaplanır (Karluk, 2003: 155).

$$\text{Gerçek Maliyet Ticaret Haddi} = \text{Tek Faktörlü Ticaret Haddi} \times \frac{1}{Z_x} \quad (1.10)$$

$$\frac{1}{Z_x} = \frac{X_{R0}}{X_{Rn}} \quad X_{R0}/X_{Rn}$$

R: Malların teknik katsayılarını,

X_{R0}/X_{Rn} : İhracat teknik katsayılarının faydasızlık katsayılarının tersi olarak gösterilmektedir.

Gerçek maliyet ticaret haddi, gerçekleşen birim maliyetler karşısında ithal edilebilen malların miktarlarındaki değişimleri gösterir. Gerçek maliyet ticaret haddinde meydana gelecek artış, ihracat üretiminde güncel yöntemlerden veya ihracatta kullanılan faktör oranlarındaki değişimlerden kaynaklı ise, birim gerçek maliyet başına ithalat miktarında artış yaşanması beklenir. Ancak endeksin bu şekilde hesaplanması, mevcut zorluklardan kaynaklı olarak uygulamada pek kullanılmamaktadır (Kumbaracıbaşı, 1973: 86).

Gerçek maliyet oranında meydana gelen artış ihracat üretim tekniklerindeki yeniliklerden veya ihracattaki faktör oranlarında yaşanan değişimlerden meydana gelmiş ise, birim gerçek maliyet başına sağlanan ithalat miktarında artış meydana gelmiş demektir (Hepaktan, 2006: 32).

1.1.1.3.2. Fayda ticaret hadleri

Fayda ticaret hadleri; gerçek maliyet ticaret hadlerinin ithal ve ihraç malları kesimindeki verilerle elde edilebilecek tüketim mallarının birer birimlerinin sağladıkları oransal ortalama ve fayda ile çarpılmasından elde edilen sonucu ifade eder.

Fayda ticaret hadleri, gerçek maliyet ticaret hadleri ile ithal edilen malların sağladığı fayda ve ihraç edilen malların ülke içi tüketiminde oluşan azalan fayda arasındaki oransal ilişkinin ayarlanması şeklinde hesaplanır (Karluk, 2003: 155).

$$\text{Fayda Ticaret Haddi} = \text{Gerçek Maliyet Ticaret Haddi} \times F_0 \quad (1.11)$$

$$F_0 = \frac{\mu_{u_n}/a_{u_n}}{\mu_{u_0}/a_{u_0}}$$

a: Vazgeçilen malları

u: Fayda endeksi

μ_{u_n}/a_{u_n} ve μ_{u_0}/a_{u_0} : vazgeçilen yurtiçi mallarını ve ithal edilebilir malların göreceli faydalılık endeksini ifade etmektedir.

Fayda ticaret hadleri, ihraç mallarının üretiminde kullanılması ve ihraç mallarının tüketiminin önlenmesi sonucunda ithal edilen mal ve kaynakların birim başına nispi faydasına dayanmaktadır (İyibozyurt, 1982: 57).

1.1.2. Dış Ticaret Hadleri Üzerine Teorik Yaklaşımlar

Ticaret hadlerine ilişkin olarak hammaddelerde ve tarım ürünlerinde ihracatın gelişmekte olduğu ülkelerle, sanayi ürünleri ihracatı gerçekleştiren gelişmiş ülkelerde trend çalışmalarının yapıldığı ampirik araştırmalar ve teorik tartışmalar bulunmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisini savunan klasik iktisatçılar, ticaret hadlerinin hammadde ve tarım ürünleri ihracatçısı olarak gelişmekte olan ülkeler lehine değiştiğini savundular (Hepaktan, 2006: 33).

İktisat literatüründe ticaret hadlerinin seyrine ilişkin iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri de klasik iktisatçıların savunduğu ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler lehine olduğu görüşüdür. Bir diğer görüş ise Singer- Prebisch tezi olarak iktisat

yazınına kazandırılmış ve dış ticaret hadleri gelişmekte olan ülkeler aleyhine gerçekleşeceği yönündeki görüştür (Hepaktan, 2006: 34).

Genel olarak dış ticaret hadlerinde meydana gelen iyileşme, diğer bir ifadeyle fiyat endeksine göre ihracat fiyat endeksinin daha hızlı yükselmesi, ülkenin dış pazarlardaki satın alma gücünü de arttırmaktadır. Bu artış sonucunda bir ülke, belirli miktarda yapacağı ihracat ile daha fazla ithal malı satın alarak ekonomik kalkınması için gerekli olan yatırım malları ve hammaddeyi ithal edebilmektedir. İhraç malları fiyatlarının yükselmesi aynı zamanda dış ticaret hadlerinin iyileşmesi anlamına gelir ve bunun sonucunda da ülkeye yönelik yabancı sermaye akışını arttırmaktadır. Bir ülkenin dış ticaret hadlerinde olumsuz bir gelişme olması durumunda ihraç malları fiyatları azalacak ve ithal malları bazında satın alma gücünün azalmasına sebep olacaktır. Bu nedenle ekonomik kalkınma için gerekli olan mal ve hizmetlerin ithal edilmesi için etkisine göre daha fazla mal ve hizmet ihraç etmek gerekecektir. Ayrıca, ülkeye giren yabancı sermaye akışı yavaşlar ve kaynakların ihracat sektörü dışındaki farklı alanlara aktarılması söz konusu olmaktadır (Karluk, 1996: 133).

1.1.2.1. Dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler lehine olacağı tezi

Keynes, Ricardo, Mill, Robertson ve Clark gibi klasik İktisatçılar, dış ticaret hadlerinin uzun dönemde, daha çok hammadde ve tarımsal ürün ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkeler lehine ve bu nedenle sanayi ürün ihracatçısı gelişmiş ülkeler aleyhine olacağı düşüncesindedir (Appleyard ve Field: 781-187). ve söz konusu tezlerini şu argümanlara dayandırmışlardır:

- Ricardo'ya göre; tarımsal ürünlerin üretimine ilişkin azalan verimler yasasından dolayı üretim yeterince artmamakta ve uzun vadede tarımsal ürün fiyatları, üretimin artırılması olanaklı endüstriyel fiyatlardan daha fazla artacaktır.
- Fiyat endeksleri sanayi mallarının kalitesinde yaşanan değişimleri yansıtamadıklarından madde üreticileri lehine gelişmeler meydana gelecektir.
- Ticaret hadlerinin yalnızca görülebilir ticaret hesabına dayalı olarak tespit etmek güçtür. Görünen ve görünmeyen tüm cari hesap kalemlerini ele almak gerekir. Zira görünmeyen kalemler içerisindeki ulaştırma masrafları, uzun vadeli borç faizleri, doğrudan kar transferleri daima azalma eğilimindedir. Bunlar da ticaret hadlerinin cari hesaptan elde ettiği düşünülürse, ticaret hadlerinin madde üreticilerinin lehine olacağını ortaya çıkarır.

- Uluslararası mübadelede fiyatların karşılıklı talep kanununa dayalı belirtilen görüş doğrultusunda, gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere satın alınan tarımsal ürünlerin fiyatlarının, sınai mallara ait fiyatlara kıyasla yüksek olacağı söylenebilir.

20. Yüzyılda bu görüşün aksine görüşler ortaya atılmıştır. Dolayısıyla yukarıda açıklanan görüşler, gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerindeki sürekli olarak meydana gelen bozulmaları açıklamakta yetersizdir. H.W. Singer ve R. Prebisch buna ilişkin kapsamlı araştırmalar yürütmüştür (Aslan, 2019: 26).

Uzun dönemde ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler lehine olacağını savunan görüş, fiyat endekslerinin sanayi mallarına ilişkin nitelik değişikliklerini yansıtmayacağını ve tarım ürünü ihracatçısı ülkeler lehine gelişeceğini savunur. Ayrıca, sadece görünen ticaret hesabına dayalı ticaret hadlerini bulmak da yetersiz olacaktır. Çünkü cari hesap kalemlerinde görünür ve görünmez kalemler de bulunmaktadır. Bunlardan ulaşım maliyetleri, uzun dönemli, borç faizleri ve doğrudan yatırımlarda kar transferlerinin azalması, ticaret hadlerinin tarım ürünleri ve hammadde ihraç eden gelişmekte olan ülkeler lehine dönmesine neden olabilir (İyiboçkurt, 1982: 110).

1.1.2.2. Dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine olacağı tezi

Ticaret hadlerinin uzun dönemde tarım ürünleri ihraç eden ülkelerin aleyhine olduğu görüşü; bu görüşün ilk savunucuları olan Hans Singer ve Paul Prebisch'in adları olan Singer-Prebisch tezi olarak adlandırılmaktadır (Hepaktan, 2006: 35).

Genel olarak dış ticaret hadlerine ilişkin uzun dönemde izlenen yol konusunda farklı araştırmalar mevcuttur. Prebisch ampirik çalışmasında; gelişmekte olan pek çok ülke için fiyat endekslerinin bulunmadığını ve bu nedenle 1870-1938 döneminde İngiltere'nin ticaret hadlerini kullandığını belirtmektedir. Çalışmaya göre, İngiltere ticaret hadlerinin söz konusu yıllar arasında düzenli bir şekilde artış göstermiştir (Chacholiades, 1990: 135).

Dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olacağını ifade eden tez Singer-Prebisch tezi olarak ifade edilmektedir. Bu teze göre, hammadde ve tarımsal ürün ihraç eden az gelişmiş ülkelerde ihraç mallarının fiyatları, ithal edilen sanayi ürünleri fiyatlarına göre daha az bir hızla arttığı için, ticaret hadleri olumsuz gelişmeler gösterecek ve

serbest ticaret bu tip ülkelerin yararına olmayacaktır. Bu olumsuz gelişmenin sebepleri aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Kumbaracıbaşı, 1973: 79).

- Ham madde ve özellikle tarımsal ürünlere yönelik talebin sanayi ülkelerinde gittikçe azalması,
- Sanayileşmiş ülkelerin aldıkları koruyucu tedbirler,
- Bu tür ürünlerin yeni buluşlarla artan oranda ikame edilebilmesi,
- Sanayileşmiş ülkelere sendikaların ve diğer tekellerin verim artışlarını ücret artışlarına ve kara dönüştürerek fiyatların düşmesini önlemeleri,
- Buna rağmen az gelişmiş ülkelere sağlanan verim artışlarının fiyatları azaltması.

Klasik iktisatçılar Malthus, Ricardo ve diğerleri, toprakların sınırlı kullanılması ve diğer doğal kaynakların üretim maliyetlerini ve fiyatlarını arttırmasıyla birincil ürünlerin ticaret hadlerinin zaman geçtikçe artacağını savunmuşlardır. Singer ve Prebisch bu duruma itiraz etmişlerdir. Birincil ürünlerin dış ticaret hadlerinin zamanla düşeceğini ikinci olarak da beklenmeyen düşüşlerin devam etmesinin arkasında çeşitli nedenler olduğunu savunmuştur. Öncelikle ürün piyasasında rekabet olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kısacası ortaya çıkan karın az kısmını tüketicilere düşük fiyattan aktarmaktadırlar. Ayrıca gelire kıyasla ürünlerin uzun vadeli talebinin, imal edilen ürünlerin talebine göre daha az esnek olduğunu savunmuşlardır (Tilton, 2012: 2).

H.W.Singer ve R.Prebish, tarım ve sanayi ürünleri arasındaki ticaret hadlerinin uzun dönemde ihracatçı ve ithalatçı ülkeler aleyhine değişken olduğu konusunda ilk önemli çalışmayı ortaya koymuşlardır. Birbirini destekleyen bu iki yazar, ticaret hadlerinin ihracatçı az gelişmiş ülkeler aleyhine gelişmekte olduğunu göstermiştir. Singer-Prebish tezlerini aşağıdaki argümanlara dayandırdılar (Aslan, 2019: 26).

Birinci argüman, sanayi malları imal eden ülkeler verimlilik artışlarını, fiyatlarını düşürmeyerek, iyi örgütlenmiş işletme ve sendikalar aracılığıyla karlara ve ücretlere yansıtırlar. Ancak ilkel madde üreticileri arasında tersi durum olmakta ve fiyat düşüşleri meydana gelmektedir.

İkinci argüman, sanayi malları talebinin gelir esnekliğinin birden büyük ve tarım ürünleri talebinin gelir esnekliğinin birden küçük olduğudur. Engel yasasında belirtildiği gibi,

gelirin gıda gibi temel gereksinimler için harcanan bölümünde azalma ile birlikte, mamul mallara ilişkin harcamalar artar. Bu sayede, gelirlerdeki artış sonucunda, sanayi mallarına olan talep daha hızlı arttığından, tarım ürünleri ihraç eden ülkeler aleyhine ticaret hadleri yükselecektir.

Üçüncü argüman, konjoktür dalgalanmaları sırasında ilkel mal fiyatları aşağı ve yukarı doğru sanayi mallarına nazaran daha büyük dalgalanma göstermektedir. Engel yasası yüzünden sanayi mallarına olan talep ilkel mallara göre, gelir seviyeleri yükseldikçe fazlalaşacaktır. Ayrıca, sanayi ülkelerinde teknik değişimler daha ziyade ticareti kısıtlayıcı yönde gelişme göstermektedir. Teknolojik gelişmeler genellikle modern dünyanın sanayi merkezlerine, merkez dışında kalan yerlerden daha hızlı ilerlemektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelere ithal edilen tüm mallara örneğin, sanayinin başlıca imalat ürünleri, daha ucuza alınarak büyüdükleri ve dış ticaret hadlerini merkez dışında kalan (azgelişmiş) yerlerden daha uygun hale getirdiklerine ulaşılabilir (Friedrichs: 1968: 183). Azgelişmiş ülkelerin ihracat kesiminde kullanılan yeniliklerle tarımsal ürünlerin arzında bollasma gerçekleştirilebilir.

Dördüncü argüman, sanayi ülkelerindeki monopolcü güçler sanayi mallarının fiyatlarını ilkel mal üreticilerine karşı arttırmaları. Gelişmiş ülkeler, sahip oldukları monopol güç sebebiyle teknolojik gelişmeler elde ettikleri kazançlarını üretim faktörleri ve ürün fiyatlarının artış göstermesinde kullanırken, az gelişmiş ülkeler verimlilik artışları sonucunda ürün fiyatlarını düşürmektedirler (Şahin, 2015: 39).

Beşinci argüman, zamanın en büyük mamulleri ihracatçısı olan İngiltere'nin 19.yüzyılın sonlarına doğru 1930'lara kadar olan ticaret hadlerinin %40 civarında artış olduğu görülmüştür (Oğuz, 2017: 30).

Altıncı argüman; gelişmekte olan ülkeler, uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları tarımsal ürünlerin üretiminde uzmanlaşacaklardır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin tarım ürünlerine göre daha fazla katma değer yaratan ve teknik ilerleme sağlayan sanayi malları üretiminde uzmanlaşmasına neden olacaktır.

Yedinci argüman; engel yasası sebebiyle birincil mallarla kıyaslandığında sanayi mallarına olan talep, gelir seviyeleri arttıkça yükselecektir. Buna ek olarak, sanayi ülkelerinde teknik değişimler daha çok ticarete kısıtlayıcı yönde gelişmektedir. Örneğin; çeşitli tarımsal malların sentetiklerinin yapılamaya başlaması bu duruma örnek olmaktadır (Oğuz, 2017: 29).

Singer-Prebisch tezinde, ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine dönmesine sebep olan faktörleri, üç ana başlıkta ele almaktadır. Bunlar talep ile ilgili faktörler, arz ile ilgili faktörler ve ekonominin yapısal esnekliği ile ilgili temel faktörlerdir (Hepaktan, 2006: 37).

Singer-Prebisch tezine yöneltilen eleştirilerden, bazıları şunlardır:

Singer, Prebisch ve Myrdal'ın savunduğu tez, ticaret hadlerinin sürekli olarak gelişmekte olan ülkeler aleyhine değiştiğini açıklar. İktisat yazınında bu görüş bazı yönleriyle eleştirilere uğramıştır. Daha önceleri Ricardo, ticaret hadleri için tam zıt olan görüşü benimseyerek, tarımda azalan verimler yasasının geçerli olması sebebiyle, ticaret hadlerinin uzun dönemde sanayileşmiş ülkeler aleyhine gelişeceğini değişeceğini ifade etmiştir (Seyidoğlu, 2003: 639).

Bu eleştirilerden ilki, Singer-Prebisch tezinin dayanağını oluşturan İngiltere ticaret hadlerinin (gelişmekte olan ülkelerdeki veri yetersizliği sebebiyle) tersinin gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerini açıklaması yönündedir. Gelişmekte olan ülkelerin ithalatını genellikle sanayi ürünlerinin oluşturması, ihracatını ise hammadde ve gıda maddeleri gibi birincil ürünlerin oluşturması nedeniyle dış ticaret hadleri hesaplamasında basitliğe gidilerek sanayileşmiş bir ülke olan İngiltere'nin dış ticaret hadlerinin tersi alınmıştır. Dolayısıyla İngiltere'nin ihraç ve ithal ettiği malların fiyatları, mallar ülke sınırları içerisine girince belirlenmektedir. Belirtilen ülke açısından ithal edilen gıda ve hammaddeler gibi birincil ürünlerin fiyatlarında meydana gelen azalış, aynı dönemdeki ulaşım masraflarında meydana gelen azalışların sebebi olabilir. Bunun sonucunda İngiltere'nin tek başına sanayileşmiş ülkeleri temsil edeceği sağlıklı sonuçlar vermeyebilir ve hesaplamalarda hatalar oluşabilir (Meier, 1963: 59).

Diğer bir eleştiri ise, Singer-Prebisch tezindeki tartışmaların ticaret hadlerinde meydana gelen değişimlerin net değişim ticaret hadlerine dayanıyor olmasıyla ilgilidir. Ticaret hadlerindeki değişimler ihracatta meydana gelecek verimlilik artışlarından ortaya çıkması sonucunda, net değişim ticaret hadleri tanımının yanıltıcı olduğunu ifade eder. İhracat fiyatlarının düşmesi sonucunda ihracat hacmi genişler ve ithalat daha ucuz reel kaynak karşılığında sağlanmış olacağından tam olarak bir kayıp söz konusu olmayabilir. Diğer önemli husus ise az gelişmiş ülkelerin ithalatı meydana gelen artışlar kalitedeki gelişimi yansıtır. Bunun sebebi olarak sanayi mallarında meydana gelen kalite gelişmelerinin tarımsal

üretimdekinden daha çok önemli olması ifade edilmiştir. Bu görüş bağlamında ithalat fiyatlarındaki artış, daha iyi kalitedeki malların ithal edilmesinin bir sonucudur.

Bu eleştirilerden üçüncüsü ise Singer – Prebisch Tezinin gelişmiş ülkelerin tamamının sanayi ürünleri ihracatçısı, gelişmekte olan ülkelerin tamamının ilkel ürün ihracatçısı olduğu varsayımına yöneliktir. İlkel ürünler ile sanayi ürünleri arasındaki ticaret hadleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret hadleri ile aynı anlama gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sınıflandırılması konusunda yapılan genellemeler, hatalı sonuçlar çıkmasına neden olmaktadır (Oğuz, 2017: 34).

1.1.2.3. Dış ticaret hadlerine yönelik ampirik çalışmalar

Daha önceki bölümde yer alan eleştiriler dış ticaret hadlerinin uzun dönemde birtakım ampirik çalışmalar yapılmasını teşvik etmiştir. Bu çalışmaların bir kısmı Singer- Prebisch tezini desteklerken bir kısmının ise Singer- Prebisch tezinde ileri sürüldüğünün aksine, dış ticaret hadlerinin uzun dönemde ilkel ürün ihracatçısı az gelişmiş ülkeler lehine geliştiği sonucuna ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda ise dış ticaret hadlerindeki değişimlerin analitik olarak yeterli olmadığını sonucuna varılmıştır.

Singer-Prebisch tezinin yapılan ikinci eleştirisi; net değişim ticaret hadleri kavramı ile ilişkilidir. Ticaret hadlerinde yaşanan değişimin, ihracat kesimindeki verimliliğe bağlı olması sonucunda, tanımın yanıltıcı olabileceğini savunmuştur. Ayrıca ihracat fiyatlarının düşmesine karşın, ihracat hacmi genişlemiş ve gelir etkisi sağlanmış olacaktır. Sonuç olarak, ithalat daha ucuz bir reel kaynak karşılığında meydana gelmiş olacağından ülke açısından net bir kayıp söz konusu olmayabilir (Hepaktan, 2006: 41). Singer-Prebisch tezi, iktisat yazınında, en çok tartışılan konulardan biri olmuştur ve birçok eleştiri almıştır. Singer- Prebisch tezinin yöneltilen eleştiriler, G.Meier ve T. Morgan tarafından ayrı ayrı yapılan araştırmalara dayanmaktadır.

T. Morgan farklı ürünler, farklı ülkeler ve farklı dönemler için, talep değişimlerinin ve arz etkilerinin tarihi gelişmeye bağlı olduğunu, fiyatlarda meydana gelen değişimlerin hep aynı düzeyde olmadığını savunmuştur. T. Morgan yedi ülkeyi kapsayan çalışmasında, dış ticaret hadleri için tek bir eğilimin olmadığını diğer bir deyişle Singer-Prebisch tezinin zaman trendi açısından aksağını üzerinde durmuştur. Örneğin, İngiltere’de 1801-1870 yılları arasında tarımsal ürünleri kapsayan dönemde sanayi ürünleri fiyatlarına göre daha fazla artış göstermiştir, fakat 1880’den 1953’e kadar olan dönemde ise tarımsal ürün fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına oranla daha hızlı bir oranda azaldığını ifade etmiştir. Sanayi ürünleri

ihracatçısı ABD’de 1787-1953 yılları arasında ilksel ürünlerin fiyatlarında bir düzelme gerçekleşmiştir. İngiltere ve ABD dışında, gelişmekte olan ülke Hindistan’da ise ticaret hadleri, 1861-1953 yılları arasında önce bir azalma, sonra yükselme, daha sonra yükselme, daha sonra tekrar azalma göstermiştir. Japonya’da 1873-1930 yılları arasında, ticaret hadlerinde önce artış daha sonra azalış meydana gelmiştir. Yeni Zelanda’nın 1861-1952 döneminde, dış ticaret hadlerinde devamlı bir düzelme görülmekle birlikte şiddetli dalgalanmalar da olmuştur. Güney Afrika Birliği’nin ticaret hadleri, 1910-1952 döneminde önce azalış, sonra artış ve tekrar azalış göstermiştir. Brezilya’nın ticaret hadlerinde de 1901-1950 yılları arasında çeşitli dalgalanmalar meydana gelmiştir (Hepaktan, 2006: 42-43).

İktisat yazınında seçilmiş bazı çalışmalara ilişkin bulgular, dış ticaret hadlerinin tarımsal ürün ve hammadde ihracatçısı az gelişmiş ülkeler lehine ve aleyhine olabileceği yönündeki çalışmalar şeklinde sınıflandırılmıştır.

Dış ticaret hadlerinin, tarımsal ürün ve hammadde ihracatçısı az gelişmiş ülkelerin aleyhine değişeceğini savunan iktisatçıların çalışmaları, arz ve talep yönlü çalışmalar olmak üzere iki grupta sınıflandırılmışlardır.

1.1.2.3.1. Arz yönlü çalışmalar

UNCTAD, Singer-Prebish, Kaldor, Myrdal, Emmanuel, dış ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkeler aleyhine seyrini, arz yönüyle de farklı yaklaşımlarla incelemişler; söz konusu ülkelerdeki ticaret hadlerinin aleyhte değişimini, gelişmiş ülkelerin güçlü sendikalardan kaynaklanan ücret artışları ve mal piyasaların monopolleşme yapılarına bağlamışlardır (Hepaktan, 2006: 45).

Dış ticaret hadlerinin düşme eğiliminde olduğunu açıklayan, Bernstein, Singer ve Kaldor ilksel mallarda kronik üretim fazlasından kaynaklı olarak, sanayide yararlanılan hammadde fiyatlarında yaşanan azalmaya bağlamışlardır.

Dış ticaret hadlerinin düşme eğilimini arz koşullarına bağlayan Lewis’e göre, sınırsız emek arzından kaynaklı olarak, azgelişmiş ülkelerde ihracat sektörü ücretlerinin asgari geçim düzeyinde olması sonucuna dayandırmıştır.

Kindleberger (1956) ve Myrdal ise; azgelişmiş ülkelerde ilksel mal üretim arzının esneksizliği (yapısal sertlik) kaynaklı olarak konjoktür değişimlerine uyum sağlayamama sonucuna dayandırmıştır.

Bosworth, Lawrence, Hwa ve Sapsford analizleri ise, üretim stokları ve reel olmayan fiyatlama yöntemine dayandırmışlardır.

1.1.2.3.2. Talep yönlü çalışmalar

Çalışmalarında, dış ticaret hadlerine ilişkin trendlerin az gelişmiş ülkeler için düşüş eğiliminde olan sonuçlara ulaşan ve bunu talep yönüyle açıklamaya çalışan UNCTAD, Bernstein, Prebish, Singer, Kaldor ve Sundrum teknolojik gelişme neticesinde birim mamul malın üretilmesinde kullanılan hammadde gereksinimi ve talebindeki düşüş sonucuna dayandırmıştır (Hepaktan, 2006: 46).

UNCTAD ve Prebish, gelişmiş ülkelerdeki koruma politikaların az gelişmiş ülkelerin ihracatını engellemesi görüşüne dayandırmıştır.

Kindleberger, UNCTAD, Prebish, Schultz, Nurkse ve Porter çalışmalarının sonucunda Engel Kanunu üzerinde durularak, gelişmiş ülkelerde gıda ürünlerine talebin zaman içinde azalacağını ve ticaret hadlerinin düşeceğini açıklamaktadır.

Prebisch, Traintis, Martin ve Thackeray ise, konjoktür devrelerindeki fiyat hareketliliklerinin farklılığına ve konjoktörün yükselme aşamasında ilksel mal fiyatları mamul mallara kıyasla daha hızlı yükselmekteyken, konjoktörün depresyon aşamasında ilksel mal fiyatlarının daha hızlı düşeceğini belirtmişlerdir.

Dış ticaret hadleri konusunda iktisatçılar tarafından yapılmış olan çalışmalar, sonuçlara göre gruplandırılarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan ortak sonuç az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde temel ihraç ürünlerinin hammaddeleri ve tarımsal ürünlerle ilgili ticaret hadlerinde düşüş yaşanması yönündedir. Genel anlamda değerlendirme yapılacak olursa, Singer-Prebish tarafından belirtilmiş olduğu üzere, dış ticaret hadleri, uzun vadede tarımsal ürünler ve hammadde ihracatçısı az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir yol takip ederken, endüstriyel ürün ihracatçısı gelişmiş ülkeler lehine bir seyir izlenmektedir.

1.2. Ekonomik Büyüme Kavramsal Çerçeve

Ekonomik büyüme kavramı ülkelerin temel makroekonomik göstergelerinden birisidir ve uygulamış oldukları ekonomik politikalar için önemle üzerinde durduğu bir konudur. Bu bölümde ekonomik büyüme kavramının ne olduğu üzerinde durulacaktır.

1.2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Önemi

Belirli bir zaman içerisinde genellikle bir yılda, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin miktarında gerçekleşen ve ölçülebilen artış olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyüme, bir ülkedeki ulusal çıktının ölçüsü olan Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) ile ölçülür. GSYH, bir ülkenin önceki yıl için ekonomik çıktısını ölçmektedir. Bir ülkede üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değerini esas almaktadır. Yalnızca bitmiş üretimi ölçtüğünden herhangi mal ve hizmeti ortaya koymak için üretilen parçalar sayılmaz (Bahtiar, 2016:13).

Ekonomik büyüme kavramı, 18.yüzyılın sonlarına doğru sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkmıştır. Sanayileşmenin getirdiği kitlesel üretimle birlikte ülkelerdeki kişi başına gelir, iniş ve çıkışlar yaşamış uluslararası farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklardan hareketle kişi başına gelir hesaplanmaya başlanmış ve iktisadi büyüme faktörü önemli bir gündem konusu haline gelmiştir (Sarıtaş, 2017: 40).

Ekonomik büyüme bir ülkenin üretim kapasitesindeki artış veya üretim olanakları eğrisinde dışa doğru bir kayma olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyümenin kaynağına baktığımızda iki farklı neden bulunmaktadır. Bunlar teknolojik gelişme ve üretim faktörleri stoğundaki artışlardır. Her bir büyüme faktörünün ticaret hadlerini nasıl etkileyeceği, büyüme sonunda dış ticarete bağımlılık derecesindeki değişimlere, yani ülkenin ithal ve ihraç edilebilir mallarının üretim ve tüketim üzerinde neden olacağı nedenlere bağlıdır (Özbek, 1999: 26).

Ekonomik büyüme, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik hedefidir. Ekonomik büyümeyi gerçekleştiren bir ülkede insanlar yaşam beklentilerini ve kalitelerini arttırabilir, daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilir ve böylece yoksulluk gibi sosyoekonomik sorunlar ortadan kalkabilir (Erdoğan, 2020: 12).

Ekonomik büyüme oranları ölçülürken genel olarak altı kavram kullanılmaktadır. Bunlar; Milli Gelir (MG), Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH), Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH), Safi Milli Hâsıla (SMH), Kişisel Gelir (KG), Harcanabilir Kullanılabilir Gelirdir.

- Milli Gelir; bir ekonomideki belli bir dönemde bütün birimlerde üretilen mal ve hizmet üretimi sonucunda elde edilen gelirler toplamı olarak tanımlanmaktadır (Mucuk, 2015: 9-11).

MG= SMH – Dolaylı Vergiler şeklinde hesaplanır.

- Gayri safi yurtiçi hasıla; bir ekonomide bir yıl içerisinde ülke sınırları içerisinde üretilen mal miktarındaki zamanla gerçekleşen değişiklikleri yansıtan büyüklüğe denir (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2016: 46).

$GSYİH = \text{Tüketim Malları} + \text{Yatırım Malları} + \text{Kamu Hizmetleri} + \text{İthalat Vergileri}$ şeklinde hesaplanır.

- Gayri Safi Milli Hâsıla; belirli bir dönemde bir ülke vatandaşları tarafından o ülke içerisinde veya başka ülke içerisinde ürettikleri nihai malların piyasa değerine denir (Dönmez, 2015: 458).

$GSMH = GSYH + \text{Net Dış Âlem Faktör Gelirleri (Ülke Vatandaşlarının Yabancı Ülkelerdeki Üretime Katkıları} - \text{Yabancı Ülke Vatandaşlarının Ülkedeki Üretime Katkıları)}$.

- Safi Milli Hâsıla; bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin değerinde gerçekleşen aşınmaları ve eskime paylarının çıkarılmasıyla elde edilmektedir (Mucuk, 2015:11).

$SMH = GSMH - \text{Amortismanlar}$ şeklinde hesaplanır.

- Kişisel Gelir; bir ekonomideki belli bir dönem içinde kişilerin ellerine geçen fiili gelirdir. Kısacası, kişilerin vergileri ödemediği hemen önce ellerindeki gelirin hepsini ifade etmektedir. Diğer taraftan, ülke sınırları içerisinde gerçekleşen Milli gelirin nüfusa oranlanmasıyla hesaplanır (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001:117).

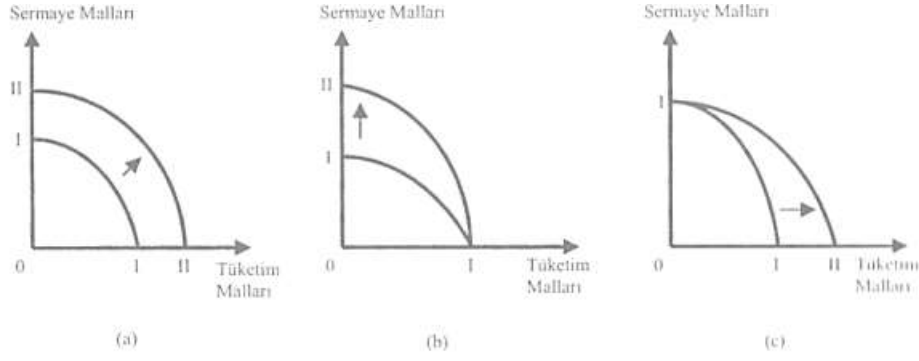
$KG = MG - \text{Sosyal Güvenlik Katkıları} - \text{Kurumlar Vergisi} - \text{Dağıtılmayan Kurum Karları} + \text{Transfer Ödemeleri} + \text{Kamu Borçlanma Faizleri}$ şeklinde hesaplanır.

- Harcanabilir Kişisel Gelir; bireylerin gelirinden dolaysız vergilerin çıkarılmasıyla elde edilen gelirdir (Yiğitbaşı ve Atabey, 2001:118).

$\text{Kullanılabilir Gelir} = \text{Kişisel Gelir} - \text{Dolaysız Vergiler}$ şeklinde hesaplanır.

Bir ülkenin üretim kapasitesini artırma süreci uzun dönemde gerçekleştirilebilir. Üretim kapasitesindeki artışlar da temel olarak üretim faktörlerinin miktar olarak veya bu faktörlerin nitelik olarak iyileşmesi ile oluşmaktadır.

Aşağıdaki grafiklerde sadece iki mal üreten bir ekonomideki alternatif büyüme olasılıklarını üretim olanakları eğrisiyle açıklamıştır

Kaynak: Berber,2006: 5.

Grafik 1.1. İktisadi Büyümenin Üretim Olanakları Eğrisi ile Gösterimi

Üretim olanakları eğrisi üzerindeki hareketler, bir ülkede üretilmesi olası mallar arasında kaynakların bir maldan diğerine aktarılmasını ifade etmektedir. Kaynakların tam olarak kullanıldığı varsayımı altında Grafik a ele alındığında söz konusu ülkenin üretim olanakları eğrisinin sağa paralel olarak kayması ülkenin üretim kapasitesinde bir artış olduğunu ifade eder. Fakat üretim faktörlerinin nitelik ve niceliklerinde sağlanan gelişmeler her zaman bu şekilde olmayabilir. Örneğin grafik b’ deki gibi üretim olanakları eğrisi sermaye malları ekseninde dışa doğru olabilir veya grafik c’deki gibi tüketim malları ekseninde dışa doğru kayabilir (Çakır, 2019: 37).

1.2.2. Ekonomik Büyümeyi Belirleyen Faktörler

Ekonomik büyümenin belirleyicisi konumunda üç ana kaynak vardır. Bunlar; sermaye birikimi, teknolojik gelişmeler, nüfus ve işgücü ekonomik büyümenin belirleyicileridir. Bunları ayrıntılı olarak açıklayalım.

1.2.2.1. Sermaye birikimi

Bir ülkenin sermaye stoğu (mal veya başka malları üretmek için kullanılan mallar), bir ülkenin çıktısını (belirli bir zaman diliminde yaratılan mal veya hizmetlerin miktarını) belirlemede ve ülke ekonomisini büyütmede önemli bir faktördür. Sermaye makine, araç ve bina sürecindeki tüm inşa kaynaklı girdileri içerir. Dolayısıyla bu kavramı sadece parasal değerlerle ilişkilendirmek doğru değildir (Çakır, 2019: 39).

Sermaye; beşeri ve fiziksel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Beşeri sermayeyi verimliliğe katkı sağlayacak tecrübe, bilgi, beceri gibi etkenlerin toplamı olarak tanımlayabiliriz. Fiziksel sermaye ise üretime katkı sağlamak için gerekli olan, emek faktörü tarafından karşılanan üretim amaçlarını içermektedir (Bal, 2017: 13).

1.2.2.2. Teknolojik gelişmeler

Ekonomik büyüme faktörlerinden bir diğeri ise teknolojidir. Teknolojik faktör insan yaratıcı zekâsının bir ürünüdür. Teknolojinin tanımının önemi 1980 yılına kadar ekonomik anlamda anlaşılmamıştır. Klasik iktisatçıların önemli isimlerinden Smith ve Ricardo gibi iktisatçılar teknoloji olgusunu kabul etmişler, ancak emeğin ve uzmanlaşmanın bir sonucu olarak da görmüşlerdir. Teknoloji Schumpeter ile birlikte ekonomide yerini almıştır.

Teknolojik ilerleme, ülkenin bilimsel ortamıyla doğrudan ilişkilidir. Nüfusun daha yüksek eğitim seviyesi, teknolojik yenilik için daha çok fırsat sağlayacaktır. Sanayileşmiş ülkelerde bu tür fırsatlar daha fazla olduğundan, teknolojinin yaratılması için fırsatlar daha fazladır (Alkin, 2007: 463).

1.2.2.3. Nüfus ve işgücü artışı

Bir ülkenin nüfusunun büyüklüğü, artışı ve yapısı ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler arasında olabilir. Çünkü nüfusun miktarı ve yapısı ekonomik büyümeyi sağlar (Han ve Kaya, 2004: 269).

Bir ülke nüfusunun iş gücü potansiyeline sahip olması aynı zamanda iş gücü arzını da belirlemektedir. İş gücünde meydana gelen artış, nüfus artışıyla ve göçlerle ilgilidir. Çalışabilir nüfus arttıkça, iş gücü de artar. Artan iş gücü ekonomik büyümeyi, azalan verimler kanunu geçerli oluncaya kadar olumlu yönde etkilemektedir. Azalan verimler kanunu tek bir üretim faktörünün diğer üretim faktörleri sabitken daha fazla üretimde kullanılması ve buna bağlı olarak her ilave birim için verimin düşmesi anlamına geldiğinden, artan iş gücü bir noktadan sonra üretimde bir artışa sebep olmayacak ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Taban, 2013: 29).

1.2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme, ülkeler arasında belirli sektörlerde ve bölgelerde değil ülkenin tamamında gerçekleşmekte olan makro bir tanımdır (Acar, 2008: 35-36). Ülkeler arasında farklı dönemlerde, farklı seviyelerde, farklı dönemlerde ve farklı hızlarda ekonomik büyümeler ortaya çıkmıştır. Kimi ülkelerin büyümeleri hızlıyken kimilerinin de yavaş olabilmektedir. Ülkeler arasında farklı dönem ve hızlarda gerçekleşmesinden dolayı farklı büyüme teorileri ortaya atılmıştır. Bu bölümde büyüme teorilerinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Tablo 1.1. Bazı Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyüme Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T.R. Malthus (1779)	İşbölümü Artık-değerin Yatırıma dönüşmesi	Sınırlı büyüme Tarımda AVK sebebiyle sınırlı büyüme Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
Karl Marx (1867)	Sermaye birikimi	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J. A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler demeti	Kararsız büyüme, Kararsız denge
Post-Keynesyen Büyüme Modeli R.Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız denge
Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R.Solow (1956)	Nüfus ve teknolojik gelişme “dışsal”	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal kaynaklar	Nüfus patlaması, çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sonlu büyüme
Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990) J. Greenwood (1990) B. Jovanovic (1990)	Fiziki sermaye, Beşeri sermaye, Teknoloji, kamu Sermayesi, mali Aracılar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi, tarihsel geçmişin dikkate alınması

Kaynak: www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/klasik.ppt

Yukarıdaki Tablo 1.1’de tarihsel süreçte bazı büyüme teorileri ele aldıkları büyümenin kaynakları ve büyümenin buna bağlı olarak ortaya çıkan özellikleri yer almaktadır.

2. BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET HADLERİNİN VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GELİŞİMİ

2.1. Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi

Dış ticaret hadleri belirli bir dönemde bir ülkenin dış ticaretten elde ettiği kazanç ve kayıpların ölçülmesinde kullanılan önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Ele alınan dönemdeki değeri belirlenen baz yılı değeri olan 100’ün altında ya da üzerinde gerçekleşmesine göre yorumlanmaktadır.

Bir ülkenin ihraç ettiği malların fiyatlarında artış meydana gelirken, ithal ettiği malların fiyatları daha az oranda artıyor ya da değişmiyorsa veya ithal fiyatlarında azalış meydana gelirse bu durumda ülke aynı miktardaki ihraç malı karşılığında daha fazla ithal malı elde edebileceğinden ticaret hadleri ülke lehine gelişecektir. Dış ticaret hadleri 100 değerinin üzerinde sonuçlar alacaktır.

Dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine gelişmesi durumunda ise ihraç ettiği malların fiyatları azalırken ithal ettiği malların fiyatları artacak ya da daha az oranda azalacak veya aynı kalacaktır. Bu durumda bir birim ithal malı için daha yüksek miktarda ihraç malı verileceğinden ticaret hadleri ülke aleyhine gelişecek ve 100’ün altında değer alacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin 1980-2021 döneminde ihracat/ithalat fiyat ve miktar endeksleri kullanılarak net değişim ticaret hadleri, gayri safi değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri hem genel olarak hem de sektörel bazda incelenmiştir. Böylece Türkiye’de dış ticaretin serbestleştiği 1982 sonrası dönemde dış ticaret hadlerinin gelişimi analiz edilecektir.

1980 yılı gerek Türkiye gerekse Dünya açısından önemli bir yıl olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönemden itibaren tüm dünyada küreselleşme olgusuyla birlikte ekonomik yapıda yeni oluşumların başladığı ve ülke ekonomilerinin sınırlarını sermayeye açma yönünde bir takım liberal politikaları uygulamaya çalıştıkları görülmüştür (Öztürk ve Özyakışır, 2005:1-2). Özetle, 1980 sonrasındaki ekonomiler, dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye çalışılmıştır. 1980, Türkiye için ithal ikameci politikaların yerini dışa dönük politikaların aldığı bir yıldır.

- Türkiye’ de 24 Ocak 1980 Kararları ile liberal bir ekonomik yapının ve piyasa ekonomisinin hakim olacağı bir ortamın oluşturulması adına yabancı sermaye kısıtları kaldırılarak, özelleştirme uygulamalarıyla ekonomide kamunun etkinliğinin azaltılması amaçlanmıştır. Özel sektör tarafından sermaye birikiminin sağlanması hedeflerinin tam olarak gerçekleşmediği söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerin genel sorunu, sermaye birikiminin olmaması ve mevcut sermayenin üretken olmayan yatırımlara yönelmesi ülkenin kalkınmasını olumsuz etkilemiştir. Bu kararlarla birlikte dışa açık bir ekonomi modeli kurulmuştur. Bunun sonucunda ihracat artmış, artan ithalat talebi nedeniyle dış ticaret açığı genişlemiş, kapasite kullanımı önemli derecede artmış, reel faiz politikasının sonucunda mevduatlarda artış yaşanmış, tekstil, inşaat ve hafif sanayi, ihracatın lokomotif sektörleri haline gelmiştir. Altın ve döviz üzerindeki kontrolün kaldırılması, para piyasasının tüm araçlarının ekonomide yerini almasını, borsanın gelişmesini, enflasyonun durgunluk dönemine girmesini sağlamıştır.
- 1990 yılında Körfez Krizinin çıkması ve 1991 yılında erken genel seçimlerin yapılması, para politikalarının gevşemesine sebep olmuş, özellikle Körfez Krizi, ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.
- Türkiye Ekonomisi, 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Faiz oranlarındaki hızlı artış, bu kez yurtdışından kısa süreli sıcak paranın spekülatif amaçlarla ülkeye gelmesine sebep olmuştur. Türk lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması; ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırmıştır. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu programla, bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması, diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.
- 1994 yılında Dünya Ekonomisi bazı dış faktörler ve Körfez Savaşı Krizlerinin haricinde iç faktörlerde yüksek enflasyon oranları, kamu açıkları ve iç-dış borç stoklarının artması gibi nedenlerden durgunluk sürecine girmiştir. 1994’de yaşanan krizin temel sebeplerinin, 1989 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve bankaların yurtdışından sağladıkları ucuz kaynaklarla Hazine’yi fonlamasının yanında Merkez Bankası’nın enflasyonla mücadele çerçevesinde TL’yi değerli tutmaya çalışma politikası ve 1989 yılında şok olarak verilen yüksek ücret zamlarının iç talebi körüklemesinden kaynaklandığı ifade edilebilir (Binay ve Kürşat, 1998).

1994 yılında yaşanan krize çözüm üretmek için 5 Nisan'da ekonomik istikrar tedbirlerini içeren bir program uygulamaya konulmuştur. Alınan kararlar Türk Lirası yabancı paralar karşısında devalüe edilmiştir. Bu kararın temel amacı; döviz kurunda artış meydana getirip, yabancı malların ülke içerisinde milli para cinsinden pahalı hale getirip ithal mallara olan yurtiçi talebi azaltmaktır. Diğer taraftan ihracat malları yabancı para cinsinden ucuzlatıp ve ihracatın artmasına sebep olmaktadır. Ekonomik büyümede bu dönemde artış meydana gelmiştir. Buna rağmen 5 Nisan tedbirleri kısa dönemde başarı sağlamış, ancak uzun dönemde başarılı olamamıştır.

- 1996 yılından sonra, ithalattaki artışın ihracattaki artıştan daha çok yüksek olduğu ve bunun sebebinin Gümrük Birliğinin imzalanmasından kaynaklanmış olduğu belirtilebilir. Gümrük Birliği sonucunda ortaya çıkan fiyat değişimleri üye ülkelerin dış ticaret hadlerinde değişmelere neden olmuştur (Küçükahmetoğlu, 2000: 67-68).
- 2001'de Dünya ekonomisi büyüme oranları 11 Eylül saldırıları sebebiyle düşmüştür. Ayrıca Türkiye'deki siyasi olaylar, milli gelirin düşüşü ile sonuçlanan ekonomik krize sebep olmuştur (Zortuk ve Duman, 2008: 38). 2001 yılında Cumhuriyet tarihinin en önemli ve en derin ekonomik krizlerinden birisi yaşanmıştır (Çak: 45). Gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ortaya çıkan göreceli kur avantajı ile iç piyasada daralma meydana gelmiş ve 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelme, ihracatın ivme kazanmasında temel sebep olmuştur (Varol, 2003: 159-160).
- 2008 yılında finansal sistemdeki kırılmalar Türkiye'nin dış talep içeren ihracatını düşürmüştür. Bunun nedeni olarak Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkelerin arasında krizden en çok etkilenen ABD ve Avrupa ülkelerinin olması gösterilebilir. Kriz sonrasında Türkiye ihracatını arttırmaya yönelik Pazar arayışına girmiş, finansal sistemi iyileştirmek ve büyümeyi desteklemek amacıyla yeni önlemler almıştır. Krizin etkileri 2009 ve 2010 yılında da devam etmiştir. Türkiye ekonomisi, gerek jeopolitik konumu gerekse dış ticareti bakımından dünya piyasasındaki sarsıntılardan kolayca etkilense de büyümesini sürdüren bir yapıya sahiptir.

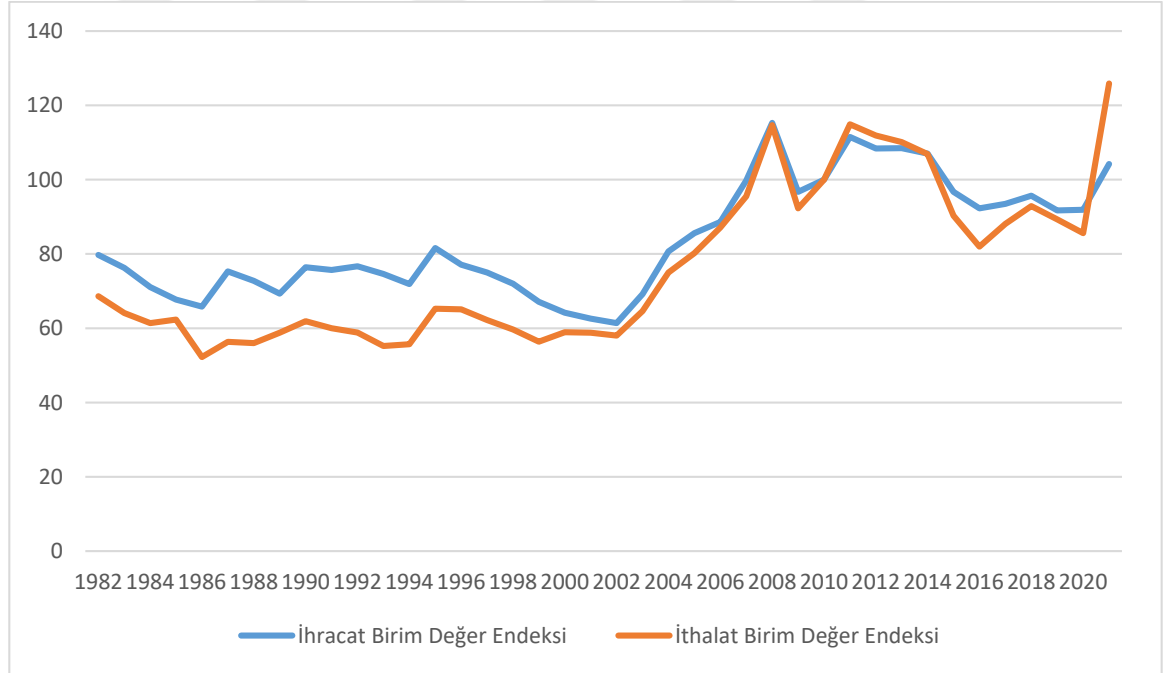
2.1.1. 1980 Yılı Sonrası Dönemde Türkiye'de Dış Ticaret Fiyat ve Miktar Endeksleri

Türkiye'nin 1982-2021 dönemindeki 39 yıllık süreçte meydana gelen değişim, tüm ekonomik yapıda görülen gelişmenin genel açıklaması doğrultusundadır. 2010 yılı baz alınarak hesaplanmış değerlerdir. 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren ithalat ikameci büyüme modellerinin yerini alan ihracata dayalı büyüme stratejisi, sermaye oluşum oranlarındaki artış

ve faktör verimliliğindeki büyüme ancak ihracatın artmasıyla sağlanabilmektedir. 1980 sonrası uygulanan büyüme stratejilerinin temelini ihracat ve dış ticaret oluşturmaktadır. Dış ticaret endeksleri olarak TÜİK tarafından, değer endeksi, miktar endeksi, birim değer endeksi ve dış ticaret hadleri olmak üzere 4 tane endeksten oluşmakta, dış ticaret hadleri dışındaki endeksler hem ihracat hem de ithalat için ayrı ayrı hesaplanmaktadır (TÜİK, 2021). İhracat ve ithalat birim değer endeksleri, ithalat ve ihracat fiyatlarının genel seyrini gösteren aylık verilerdir. Bir ürünün birim değeri o ürünün toplam değerinin toplam miktarına bölünmesi sonucu ile hesaplanmaktadır (Eren, 2015: 2). İhracat ve ithalat birim değer endeksi, sırasıyla ihracat ve ithalatta meydana gelen birim değerdeki değişimi ifade etmektedir. İhracat miktar endeksi ise, fiyatlar sabit olmak üzere ihracat miktarında meydana gelen değişimi göstermektedir. İhracat birim değer endeksinin, Türkiye örneğine göre cari açığın kapatılmasında önemli rolü vardır.

Grafik 2.1’de ihracat birim değer endeksi açısından değerlendirildiğinde 1982-2019 döneminde fiyat endeksinin dönem başından dönem sonuna doğru arttığı bu artışın sürekli olmadığı görülmektedir. İhracat değer endeksi dönemler itibarıyla ele alındığında 1982- 1989 döneminde endeksin 1987 yılı hariç azalmıştır. 1990 sonrası dönem Türkiye için hem siyasi hem de ekonomik açıdan büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. 1995 yılında alınan 5 Nisan ekonomik kararları, 1996 yılında Avrupa Gümrük Birliği’ne girişimiz ve 1998 yılında tüm Dünya’da yaşanan ekonomik kriz Türkiye’de birçok alanda olduğu gibi dış ticaret hadlerinde de etkisini göstermiştir. 1990 yılında ise ihracat fiyat endeksi bir önceki yıla göre artmış ve endeks 1994 yılına kadar sürekli azalma göstermiştir. 1995 yılında bir önceki yılda yaşanan ekonomik krize rağmen ihracat fiyat endeksinin önemli derecede artmış ancak bu yıldan sonra 2002 yılına kadar ihracat fiyat endeksinin sürekli düşerek 2002 yılında en düşük seviyeye ulaşmıştır. 2004’te bir önceki seneye kıyasla ciddi bir artış gerçekleşmiş ve endeks 2008 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ele alınan dönemde, 2008 yılında konut fiyatlarının birden değer kaybetmesine bağlı olarak ipotekli gayrimenkul satışlarında kişisel iflaslar artmış ve ortaya Küresel Ekonomik Kriz çıkmıştır. Bu krize sebep olan Subprime Mortgage kredilerini, kredi notu düşük kişilere bankalar tarafından verilen yüksek riskli krediler oluşturmaktadır. Bu kişilerin gayrimenkul fiyatlarındaki düşüş sebebiyle aldıkları kredileri ödeyemeyip ipotekli evlerini bankaya bırakması sonucunda kriz ortamı ortaya çıkmıştır. 2009 yılında ise küresel krizin etkisiyle ihracat değer endeksinde bir azalış yaşanmış kriz sonrası dönemde genel olarak artış göstermiştir. 2014 yılından sonra ise sürekli olmasa da azalış göstermektedir.

İthalat birim değer endeksi 1982- 2014 döneminde artmıştır. Endeks 1982- 1986 döneminde sürekli olarak azalarak 1986 yılında en düşük seviyeye gerilemiştir. 1987-2004 döneminde ithalat fiyat endeksinin genel olarak çok değişmediği yıllar itibariyle incelendiğinde 1995 ve 2004 yılları hariç önemli değişimlerin olmadığı söylenebilir. 2004-2014 döneminde ise önceki dönemlere kıyasla ithalat fiyat endeksinin bu dönemde daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. 2004 yılından 2008'e kadar ithalat endeksinin sürekli olarak artmış ve ihracat fiyat endeksinde olduğu gibi küresel krizin etkisiyle 2009 yılında endeks önemli derece gerilemiştir. 2011 yılında endeks en yüksek değere ulaşmıştır. 2014 yılında gerileme eğilimindedir, 2018 yılında küçükte olsa bir yükseliş gösterse de devamında tekrar gerileme sürecine girerek 2020'lerde düşüş eğilimindedir. 2014 yılındaki bu durum, 2008 küresel krizinin yükselen ekonomilere yansıması ile 2018 yılındaki durum ise Türkiye Döviz ve Borç krizi olarak adlandırılan ekonomik kriz döneminin etkisi ile açıklanabilir.

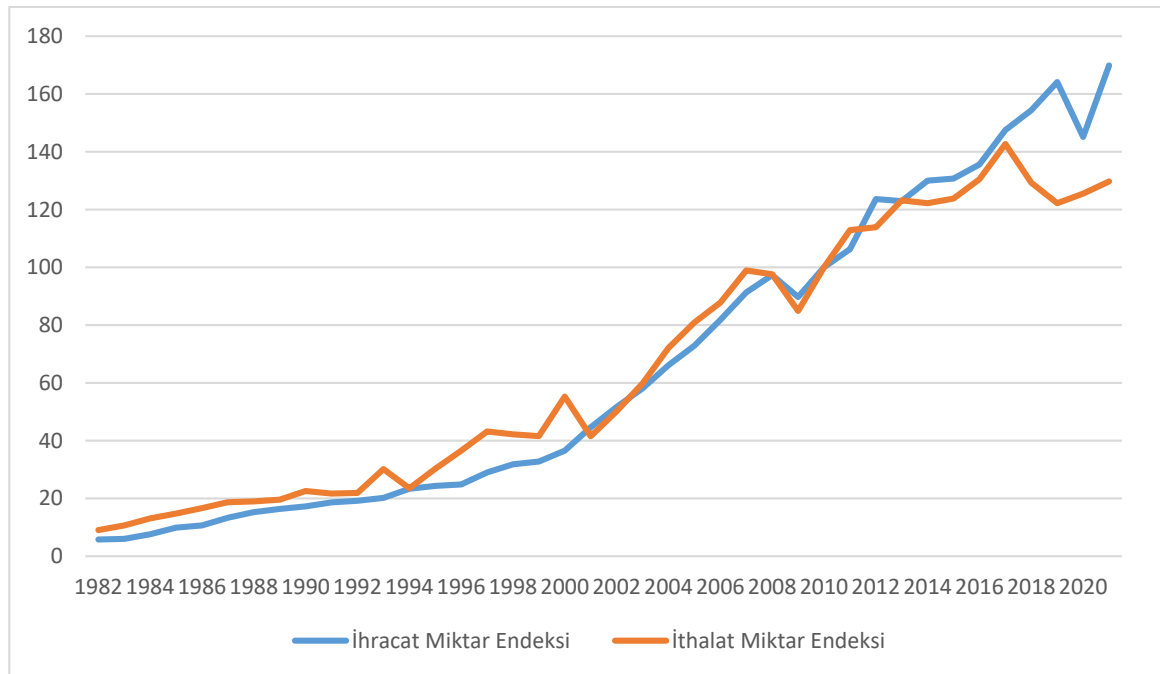
Kaynak: EK- 1'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.1. 1982-2021 Döneminde Türkiye'de Dış Ticaret Fiyat Endekslerinin Gelişimi

Grafik 2.1. 1982-2021 yıllarında Türkiye'de ihracat ve ithalat fiyat endekslerinin bir arada değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Grafik genel olarak değerlendirildiğinde ne ihracat ne de ithalat endeksinde sürekli artış ya da azalış olmamakla birlikte her iki endeksin de artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Diğer yandan 1982-2002 döneminde Türkiye'de ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksinden daha yüksek olduğu ancak bu dönemden sonra ithalat fiyat endeksinin ihracat fiyat endeksine daha yakın değerler aldığı görülmektedir.

Grafik 2.2. ihracat miktar endeksi açısından değerlendirildiğinde, 1982-2021 döneminde ihracat miktar endeksinin 2009 yılı hariç sürekli olarak arttığı görülmektedir. Endeksteeki artış dönemler olarak ele alındığında, 1982-2000 döneminde yıllık rakamsal artış daha düşükken 2001-2014 döneminde endeks daha hızlı artmaktadır ve özellikle 2012’de bir önceki döneme kıyasla kayda değer miktarda artış gerçekleşmiştir. 2014 yılından sonra sürekli olarak artış göstermiş ve 2019 yılında en yüksek seviyeye ulaşarak 164.1 değerini almıştır.

İthalat miktar endeksine bakıldığında ise 1982-2021 endeksin genel olarak artış eğiliminde olduğu ancak bu artışın ihracat fiyat endeksinden farklı olarak sürekli olmadığı görülmektedir. İthalat miktar endeksi 1982-2021 döneminde yıllar itibariyle az miktarlarda da olsa sürekli olarak artmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise ithalat miktar endeksinde bazı yıllarda önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Özellikle 2000, 2001, 2004 ve küresel krizin yaşandığı 2009 yılında ithalat miktar endeksinde görülen değişiklikler dikkat çekicidir. Ayrıca 2001 yılı ve sonrasında ithalat miktar endeksindeki artışın daha hızlı olduğu dikkat çekmektedir. Meydana gelen devalüasyon sonucu ortaya çıkan kur avantajı ile iç piyasada daralma meydana gelmiş ve 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelme ihracatın ivme kazanmasına neden olmuştur (Çak: 48).

Kaynak: Ek- 2’deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.2 1982-2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Miktar Endekslerinin Gelişimi

Grafik 2.2. 1982-2021 yıllarında Türkiye’de ihracat ve ithalat miktar endekslerinin bir arada değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Grafikte görüleceği üzere, ele alınan dönemde Türkiye’de genellikle ithalat miktar endeksi ihracat miktar endeksinden daha yüksektir. Ancak 1994 yılı ve sonrasında ihracat miktar endeksinin ithalat miktar endeksine neredeyse eşitlendiği hatta daha yüksek değerlere ulaştığı görülmektedir. Özellikle kriz yıllarında (2001 ve 2009) yıllarında ihracat miktar endeksi ithalat miktar endeksinden daha yüksektir. Bu durum Türkiye’de kriz yıllarında belirli miktarda ithal malı elde edilebilmesi için daha yüksek miktarda ihracat yapıldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Yine grafikten anlaşılabileceği üzere 2008 yılı sonrasında ihracat miktar endeksinin ithalat miktar endeksinden daha yüksek olması dikkat çekmektedir.

2.1.2. 1980 Yılı Sonrasında Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri

1982-2021 döneminde Türkiye’de çeşitli dış ticaret hadlerinin gelişimi grafik 2.3’de gösterilmiştir. Grafik 2.3 ‘de sunulan endeksler ve dış ticaret haddi türleri 2010 yılı baz alınarak hesaplanmıştır. Grafik 2.3’de yer alan net değişim ticaret hadleri (N) tablonun ilk sütununda yer alan ihraç birim değer endeksinin (P_x), tablonun ikinci sütunundaki ithalat birim değer endeksine (P_m) bölünmesi ile elde edilir.

Net değişim ticaret hadlerinin gelişimi dönemler itibariyle ele alındığında 1982-1999 dönemi ile 2000-2021 dönemi olmak üzere iki dönemde incelenebilir. Belirtilen iki dönem arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan birincisi tabloda da görüleceği üzere 1982-1999 döneminde, 2000-2021 dönemine göre N’nin daha yüksek değerler almış olmasıdır. Net değişim ticaret hadleri, 1982-1987 döneminde sürekli artmış ve 1987’de ele alınan dönemdeki (1982-2021) en yüksek değerine ulaştıktan sonra her ne kadar dalgalı bir seyir izlese de 2000-2021 dönemine göre daha yüksek değerler almıştır. 1989 yılında N’de bir önceki yıla göre görülen azalış dikkat çekicidir.

Net değişim dış ticaret hadleri 2000-2021 döneminde, 2000 yılından itibaren belirgin bir şekilde daha önceki senelere kıyasla kötüleşme eğilimine girerek 2012 yılında ele alınan dönemin (1982-2021) en düşük seviyesine ulaşmıştır. Küresel krizin yaşandığı 2009 yılında N’nin bir önceki döneme göre daha yüksek seviyede olması dikkat çekicidir. Bu durumun nedeni ise bir önceki yıla göre 2009 yılında ithalat fiyat endeksinin ihracat fiyat endeksinden daha fazla düşmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde net değişim ticaret hadlerinin 1982-1999 döneminde ülke lehine geliştiği (iyileştiği) ancak bu dönemden sonra dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin nispeten azaldığı ve hatta bazı yıllarda ülke aleyhine geliştiğini (kötüleştiğini) söylemek mümkündür. Ancak 1982-1999 döneminde 2000-2021 dönemine kıyasla N'deki değişikliklere bakıldığında yıllar itibariyle daha yüksek artış ya da azalışların olduğu görülmektedir bu durum dış ticaret fiyat endekslerinin 1982-1999 dönemine göre daha dalgalı yapıda olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir ülkenin net değişim ticaret hadleri hesaplanırken, sadece ülkedeki ithalat ve ihracatın parasal değeri ele alınır ve dış ticaret yapıldığı zamanda ortaya çıkabilecek tek taraflı vergiler ya da hizmet işlemleri gibi ek maliyetler göz önünde bulundurulamaz. Dış ticarete tek taraflı ödemelerin olduğu durumlarda net değişim ve gayri safi değişim ticaret hadlerinin birbirinden farklı değerler aldığı görülmektedir.

Gayri safi değişim ticaret hadleri açısından yorumlandığında ele alınan dönemde G'nin 100'ün üzerinde bir seviyede olduğu (2009 ve 2012 hariç) ve lehte geliştiği görülmektedir. Ancak dönem başından dönem sonuna kadar sürekli olmamakla birlikte G'nin giderek kötüleştiği görülebilir.

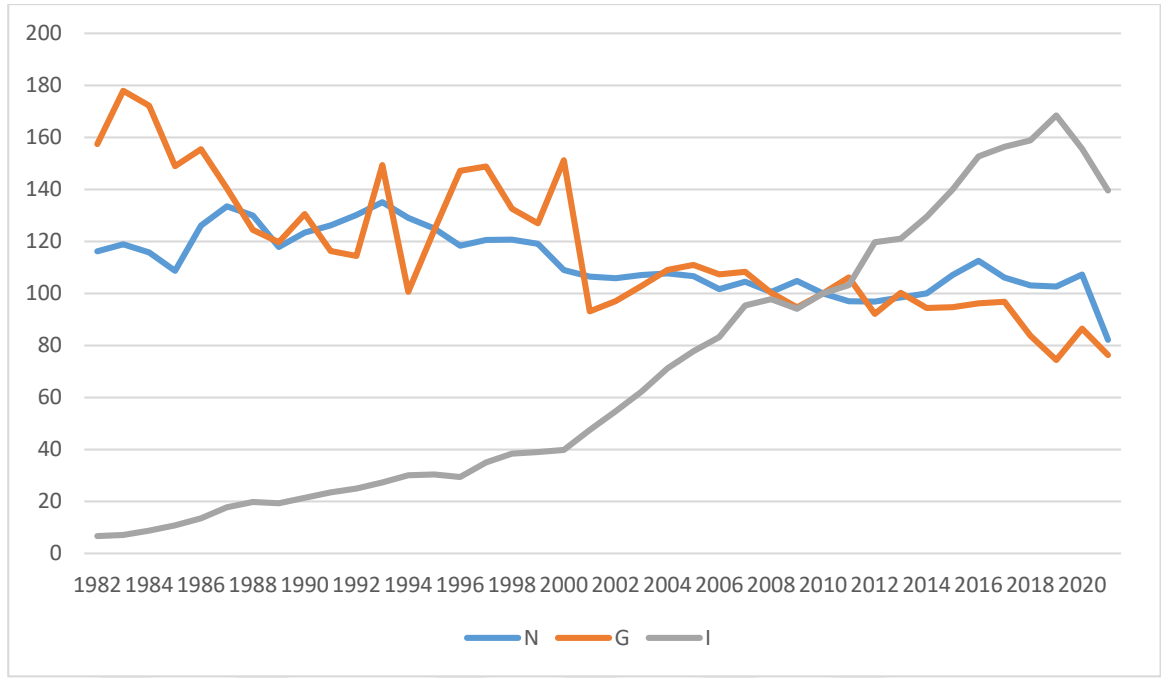
Gayri safi değişim ticaret hadlerinin Türkiye'deki gelişimini 1982-2000 ve 2001-2021 olmak üzere iki dönem olarak incelemek mümkündür. 1982 -2000 döneminde G dönem başından dönem sonuna dalgalı bir seyir izlese de kötüleşme eğilimindedir. 1983 yılında G ele alınan dönemdeki (1982- 2014) en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Yine bu dönemde özellikle 1994 yılında G'deki yüksek düşüş dikkat çekicidir.

Gayri safi değişim ticaret hadleri 2000-2014 döneminde, 2001 yılından itibaren belirgin bir şekilde daha önceki senelere kıyasla kötüleşme eğilimine girerek 2012 yılında ele alınan dönemin (1982-2014) en düşük seviyesine ulaşmıştır. N' de olduğu gibi 2000 yılı sonrasındaki dönemde G'deki değişimlerin daha önceki döneme göre daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca küresel krizin yaşandığı 2009 yılında G'deki azalış dikkat çekicidir. G'deki bu düşüşün en büyük sebebi görüleceği üzere bir önceki yıla kıyasla ihracat miktar endeksinin ithalat miktar endeksinden daha fazla düşmüş olmasıdır. Bu durum 2009 yılında yaşanan krizin küresel olması dolayısıyla Türkiye'de krizin ihracatın ithalattan daha fazla etkilendiği şeklinde açıklanabilir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kalkınma için gerekli olan sermaye mallarının ithalatı ihracata bağlı olduğundan N'deki değişikliklere karşılık ihracat miktarındaki değişim önem taşımaktadır. Örneğin N'deki bir düşüş ülke aleyhine gibi görünse de bu düşüş karşılığında ülkenin ihraç malları ucuz hale gelir ve ihracat miktarı artarsa bu durumda ülkenin gereksinim duyduğu ithal malları artan ihracat yoluyla karşılanabilecektir. Bundan dolayı gelir ticaret hadleri “ihracata bağlı ithalat kapasitesi” olarak nitelendirilmiştir. Bir ülkede gelir ticaret hadlerinin artması o ülkede zaman içinde ihracata bağlı ithalat kapasitesinin arttığı şeklinde açıklanmaktadır.

1982 – 2021 döneminde Türkiye’de gelir ticaret hadleri sürekli artmaktadır. Ancak 1989, 2000, 2009 yıllarında düşüş de olsa gelir ticaret hadlerinde bir önceki döneme göre düşüşler yaşanmıştır. Genel olarak değerlendirmek gerekirse gelir ticaret hadlerinin ele alınan dönemde ülke lehine değiştiği söylenebilir.

Gelir ticaret hadlerindeki gelişimi 1982- 2000 ve 2001-2021 olmak üzere iki dönemde incelemek mümkündür. 1982- 2000 dönemine bakıldığında gelir ticaret haddinde yıllar itibariyle artış olduğu görülmektedir. Ancak bu artış miktarı 2001-2014 dönemine kıyasla daha düşüktür. 1982-2000 döneminde gelir ticaret hadlerindeki artış yıllar itibariyle daha düşükken 2001-2014 döneminde yıllar itibariyle artış yüksektir. Özellikle bir önceki yıla göre 2007 ve 2011 yıllarında gelir ticaret hadlerindeki artış dikkat çekmektedir. Yine aynı bu dönemde küresel krizin başladığı 2008 yılından itibaren krizin etkilerinin devam ettiği 2011 yılına kadar k, dönemde gelir ticaret hadlerindeki yükselişin yavaşladığını söylemek mümkündür. Gelir ticaret hadlerinde özellikle 2001- 2014 döneminde görülen bu artışın en büyük nedeni 2001 yılından itibaren N'deki değişimlere rağmen Qx'in yıllar itibariyle yüksek oranda artışından kaynaklanmaktadır.

Kaynak: Ek- 3'deki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.3. 1982 – 2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi

Grafik 2.3’de 1982-2014 döneminde üç dış ticaret haddi türünün izlediği seyir birlikte görülmektedir. Ele alınan dönemin başlangıcında net değişim ticaret haddi gayrisafi değişim ticaret haddine kıyasla daha yüksek değerler almaktadır ancak dönem sonuna doğru N’nin ve G’nin birbirlerine yakın değerler alması dikkat çekicidir. Bu durum ele alınan dönemin başlangıcında tek taraflı ödemelerin dönem sonuna kıyasla daha fazla olduğu şeklinde yorumlanabilir.

1982- 2021 döneminde yıllar itibariyle N’nin ve G’nin doğrusal bir trend sergilememesine rağmen I’nın 1989, 1996, 2000 ve 2009 gibi Türkiye için kriz yılları olarak nitelendirilebilecek yıllar hariç artış trendinde olduğu görülmektedir. I’nın ele alınan dönem başında N ve G göre oldukça küçük değerler aldığı dönem sonuna doğru ise diğer ticaret hadlerinden daha yüksek değerler alması Türkiye’de ihracata dayalı ithalat kapasitesinin 1982- 2019 döneminde arttığı şeklinde açıklanabilir.

2.2. Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde, Türkiye’de ekonomik büyümenin tarihsel gelişimine dışa açılma, yani serbestleşme döneminden itibaren ara dönemler kapsamında yer verilmiştir.

2.2.1. 1980 Öncesi Dönem Türkiye’de Ekonomik Büyüme

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren bu zamana kadar ekonomik büyüme üzerinde farklı politikalar uygulanmıştır. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ana problemlerinden biri ekonomik büyümenin geliştirmesiydi. Cumhuriyet kurulduğu zaman milli gelir 412 milyon TL seviyelerindeydi. Bu sebeple, ekonomik büyüme üzerinde çeşitli politikalar uygulanmıştır (Ertuna, 2020:6). 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde ekonomiyi düzenleyici adımların atılmasına karar verilmiştir. 1930’lu yıllarda özel teşebbüslerin ve yatırımların az sayıda oluşu, sermaye birikimin sağlanması ve devletin kendi kurumları ile iktisadi sürece dahil olmasına yol açmıştır. Bunlarla beraber devlet ekonomik yönden baskın bir konuma erişmiş ve 1929 buhranı ile birlikte söz konusu dönemde dışa kapalı politikalar izlenmiştir.

1933 yılında Sümerbank kurulmuş ve dönem içerisinde beş yıllık sanayi planları yürürlüğe konulmuştur. 1950’lerde başlayan dış borçlanmalar, enflasyon ve iktisadi problemler ile paralel olarak ülke ekonomik krize sürüklenmiştir. 1955’te devalüasyona gidilmiş, korumacı ve ithal ikameci politikalar takip edilmiş ve sanayi canlandırılarak ülkenin krizden kurtarılması istenmiştir. Fakat söz konusu önlemlerin faydası görülmemiş ve krizin daha da derinleşmesinin önüne geçilememiş, süreç devalüasyon ile sonuçlanmıştır. 1950-1960 döneminde, 1954 ve 1958 yıllarında olmak üzere iki farklı ekonomik kriz meydana gelmiştir. 1954’te üretimin kötü olması sebebiyle beraber ithalat azalmış ve dolayısıyla içe dönük bir sanayi politikası uygulanmıştır. İthal ikameci sanayi stratejisi, 1960’lı yıllarda da sürdürülmüş ve tarihe ekonomik krizi beraberinde getiren politika olarak geçmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren ülkemizin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ülkemizin sosyal bir devlet gibi daha spesifik bir şekilde tanımlamaya yardımcı olan yeni bir anayasa oluşturuldu. Yeni yasa hakları ve özgürlükleri güvence altına almış, devlet ekonomiye ve sosyal alanlara halkın faydasına müdahalelerde bulunmuştur. 1960 yılında planlı ekonomi modeli hayata geçirilmiştir. Beş yıllık kalkınma planları bu planların temel araçları olmuştur. Planların asıl hedefi, sanayileşme ve sermaye ile üretimin artışıyla ekonomik büyüme olanakları sağlamaktır. Bu sebeple bu dönem içerisinde Türkiye’de ekonomi ithale dayalı bir strateji benimseyerek, dışa kapalı ülke halindeydi (Ay ve Karaçor, 2006: 68-69).

Tablo 2.1. 1923-1960 Döneminde Cari Fiyatlarla GSYH (Bin TL)

1923	1,9	1931	2,7	1939	4	1947	14,6	1955	37,3
1924	2,4	1932	2,3	1940	4,7	1948	18,5	1956	43
1925	3	1933	2,2	1941	5,8	1949	17,6	1957	57,2
1926	3,2	1934	2,4	1942	12	1950	18,9	1958	68,3
1927	2,9	1935	2,5	1943	17,9	1951	22,7	1959	85,3
1928	3,2	1936	3,3	1944	12,9	1952	26,1	1960	91,3
1929	4	1937	3,5	1945	10,6	1953	30,4		
1930	3,1	1938	3,7	1946	13,3	1954	31		

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Ekonomik_ve_Sosyal_Gostergeler_1950_2014.pdf

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere Cumhuriyetin ilk yıllarında GSYH değerleri dalgalı seyretmiştir. 1929 yılında yaşanan büyük buhran etkisini devam eden yıllarda da göstermiş olup devletçi politikaların izlenmeye başlandığını 1933’lü yıllara kadar azalma eğiliminde olmuştur. Bu yıllardan itibaren ekonomide uygulanan müdahaleci politikalar sayesinde GSYH verilerinde artış yaşanmış ve 2. Dünya Savaşının yaşandığı dönem haricinde genel olarak düzenli bir artış eğilimi görülmüştür. Sonuç olarak 1923-1960 arası dönem büyüme ve makroekonomik göstergeler açısından genel olarak değerlendirildiğinde kalkınma ve büyüme konusunda çabaların olduğu fakat önemli adımların kaydedilemediği yıllar olarak tarihte yerini almaktadır.

1960’lı yıllarda hayata geçirilen ithal ikamesi politikası, 1970’lere gelindiğinde derinleşerek devam etti. 1970 yılında içe dönük sanayileşme çerçevesinde sermaye girdileri yerli üretimle sağlanmıştır. 1973’ü takiben döviz fiyatlarında ciddi yükselmeler yaşanmış ve bunun sonucunda döviz sorunu derinleşmiştir. 1974 petrol krizi, Türkiye’de dış ticarete ilişkin sorunları beraberinde getirerek, maliyet artışlarına, yatırım ve üretim mali ithalatında kısıtlara yol açmıştır.

Tablo 2.2.1960-1980 Döneminde Cari Fiyatlarla GSYH (Bin TL)

1960	91,3	1966	176,4	1972	409,8	1978	2.194,30
1961	96,8	1967	196,6	1973	515,5	1979	3.831,90
1962	112,4	1968	219,8	1974	699	1980	7.031,20
1963	130	1969	245,7	1975	906,2		
1964	138,8	1970	276,3	1976	1.152,00		
1965	148,5	1971	342,9	1977	1.473,90		

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Ekonomik_ve_Sosyal_Gostergeler_1950_2014.pdf

Tablo 2.2’de 1960-1980 arası dönemde cari fiyatlarla GSYH verileri yer almaktadır. Dönem içerisinde uygulanan kalkınma ve sanayi planları ile üretim sektörler bazında

arttırılmaya çalışılmış ve tabloda görüldüğü üzere GSYH'nin genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmüştür.

1970'li yılların sonlarına doğru döviz sıkıntısı, kötüye giden büyüme oranları ithal ikameci sanayileşme yaklaşımının değiştirilmesine ve farklı politikaların izlenmesine sebep olmuştur.24 Ocak Kararları ile, kötüye gidişten kurtulabilmek adına dışa açık, ihracatı destekleyici büyüme politikalarına geçilmiştir. 1980-1987 döneminde iç piyasada yaşanan daralma, yüksek oranlı kur ayarlamaları, ihracat teşvikleri ve diğer finansal destekler ile ihracatta kayda değer düzeyde bir artış elde edilmiş ve büyümede ivme yakalanmıştır (Çapan, 2009: 72).

1990 yılında Türkiye'deki enflasyon yükselişi, yanlış politikaların neden olduğu istikrarsız büyüme ve artan kamu borçlanmaları gibi negatif iktisadi koşullar ülkenin kırılganlığını arttırmış ve ekonominin krize açık bir hal almasına yol açmıştır (Sönmez ve Şimşek, 2011). 1980'li yıllarda farklı boyutlar kazanmıştır. Türkiye'de son on yılda (1991, 1994, 2001) üç farklı ekonomik kriz yaşanmış olup, bunların nedenleri cari açık ve kamu kesimi finansman açığıdır. 5 Nisan'da İstikrar Kararları ile takip edilen politikalarla genel anlamda enflasyonun düşürülmesi, kamusal ve cari açıkların azaltılması ve döviz kuru istikrarsızlıklarının giderilmesi amaçlanmıştır. 1999 yılında meydana gelen deprem ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

2.2.2. 1980 Sonrası Dönem Türkiye'de Ekonomik Büyüme

Tablo 2.3. 1980-2002 Cari Fiyatlarla GSYH (Bin TL)

1980	7.031,20	1988	173.709,50	1996	19.857.342,60
1981	10.620,90	1989	305.579,50	1997	38.762.506,00
1982	14.104,10	1990	528.369,40	1998	70.203.147,20
1983	18.692,80	1991	847.031,90	1999	104.595.915,50
1984	29.569,60	1992	1.469.755,10	2000	166.658.021,50
1985	47.176,90	1993	2.664.115,90	2001	240.224.083,10
1986	68.663,20	1994	5.200.118,50	2002	350.476.089,50
1987	100.000,60	1995	10.434.646,60		

Kaynak: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Ekonomik_ve_Sos_yal_Gostergeler_1950_2014.pdf

1980 yılından itibaren dış ticaretin serbestleştirilmesiyle alınan planlı kalkınma hedefleri ile GSMH büyümesinde, sektörel gelişmişlikte ve ihracat hacminde önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ekonomi genelinde yaşanan kamu açıkları, yüksek enflasyon sorunu, sanayide beklenen karlılık düzeyine ulaşılmasını

engelleyen yatırım eksikliği gibi sorunlar da söz konusu olmuştur. Bu kapsamda özellikle Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında sanayileşmenin hızlandırılması, sürekli hale gelen enflasyonun düşürülmesi, özel sektörün desteklenmesi ve rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir. Ekonomide meydana gelen dar boğazların devam etmesi dönem içerisinde 1994 krizinin meydana gelmesine sebep olmuş ve ekonomi genelinde kamu açıklarının azaltılması ve istikrarlı bir büyüme ortamının oluşturulabilmesi amacıyla 5 Nisan 1994 kararları yürürlüğe konulmuştur (T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 1996: 4-6).

Ekonomide yaşanan kamu açıkları ve kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen tüketime dayalı büyüme ortamı dönem boyunca devam etmiştir. Dönem içerisinde yürürlüğe konulan kalkınma planları amacına ulaşmaktan uzak kalmış ve 2000 yılında %7,4 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi 2001 krizi ile birlikte %9,5 oranında azalma olmuştur (T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2006: 13).

Türkiye Ekonomisi'nde 2000'li yıllarda güçlü ekonomiye geçiş programı kapsamında dönem başındaki büyüme oranı %7,4 olmasına rağmen 2001 yılında yaşanan kriz sonucunda %9,5'lik bir daralma yaşanmıştır. Yaşanan krizin ardından ekonomi genelinde sıkı bir para ve maliye politikası izlenmiş ve bu yönde makroekonomik istikrarın sağlanması doğrultusunda önemli adımlar atılarak yüksek büyüme düzeylerine ulaşılmıştır. 2002-2005 yılları arasında özellikle GSYH yıllık ortalama %7,5 oranında yükselmiştir.

2001 yılında meydana gelen ekonomik kriz neticesinde dalgalı kur rejimine geçiş yapılarak ekonomi genelinde sıkı bir para politikası uygulanmış ve uygulamalar sayesinde enflasyon 34 yılın ardından ilk kez 2004 yılında tek haneli rakama inmişti, 2005 yılında %7,7 olarak saptanmıştır. İlerleyen süreçte Merkez bankasının bağımsızlığının sağlanması, para politikasının amacının fiyat istikrarını sağlama olarak belirlenmesi, kamunun mali baskınlık seviyesinin düşmesi ve para politikasının kredibilitesinin yükselmesi açık enflasyon rejimine geçiş aşaması için gerekli olan ön koşulların sağlanmasını beraberinde getirmiş ve 2006'da örtük enflasyon hedefinden açık enflasyon hedefine geçiş yapılmıştır (TC Cumhurbaşkanlığı ve Bütçe Başkanlığı, 2006: 13).

Tablo 2.4. 2002-2021 Cari Fiyatlarla GSYH(Bin TL)

2002	350.476	2012	1.416.798
2003	454.780	2013	1.567.289
2004	559.033	2014	1.749.782
2005	648.931	2015	2.337.530
2006	758.390	2016	2.608.523
2007	843.178	2017	3.106.537
2008	950.534	2018	3.724.388
2009	952.558	2019	4.280.381
2010	1.098.799	2020	4.982.603
2011	1.297.713	2021	7.209.40

Kaynak:https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Ekonomik_ve_Sosyal_Gostergeler_1950_2014.pdf

2008 yılında Mortgage Krizi olarak ifade edilen ekonomik kriz ortaya çıkmıştır ve kısa süre içerisinde dünya ülkelerini etkisi altına alarak Türkiye ekonomisinde de dış talepte daralmalar gibi olumsuz etkiler doğurmuştur. Yaşanan krizin devamında ekonomi genelinde 2010 yılından itibaren hızlı bir toparlanma sürecine girilmiş ve bu dönemde GSYH %9 oranında artmıştır.

2014 yılında kararlaştırılan ve uygulanan Onuncu Kalkınma Planı neticesinde 2014-2018 döneminde yıllık ortalama %4,9 olarak meydana gelmiştir. 2014-2015 dönemini kapsayan süreçte ekonomide uygulanan politikaların sıkılaştırılması, 2016-2017 yıllarında küresel piyasalarda meydana gelen belirsizlik ortamı ve ekonomide yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi ülke genelinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Bu yüzden ekonomide yaşanan darboğazdan kurtulabilmek için 2016 yılının sonlarına doğru maliye politikaları çerçevesinde vergi kolaylıkları ve ekonomik birimlerin ihtiyaç duyduğu finansmana erişim imkânlarının iyileştirilmesi gibi ekonomiyi canlandırma amaçlı politikalar uygulanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde 2018 ilk çeyreğinden itibaren ekonominin genelinde bir dengelenme sürecine girilmiş ve fiyat istikrarına dayalı maliye politikalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır.

3. BÖLÜM

3. DIŞ TİCARET HADLERİNİN EKONOMİK BÜYÜME ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ

İlk bölümde, dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme kavramları, bu kavramlar üzerine tarihsel süreçte oluşturulmuş teorik çerçeve ele alınmış, ikinci bölümde ise Türkiye özelinde dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme verilerinin 1980 sonrası dışa açık ihracata dayalı büyüme stratejisinin uygulandığı dönem için tablo ve grafiklerle gösterdiği seyir incelenmiştir. Bu bölümde ise dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisinin ampirik literatürde pozitif ya da negatif yönde olduğunu gösteren farklı çalışmalara yer verilmiştir.

3.1. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ticaret hadleri ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili literatür incelendiğinde farklı ticaret hadleri türlerinin kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak kullanılan dış ticaret hadleri net değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleridir. Dış ticaret hadleri türünün seçimiyle birlikte dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı ilişkinin olduğu görülmektedir. Dış ticaret hadleri, ekonomik büyümeyi olumlu veya olumsuz etkileyebildiği gibi büyüme hızını da belirleyebilmektedir. Ekonomik büyüme de dış ticaret hadlerinin ülkenin lehine ya da aleyhine bir seyir izlemesi neden olabilmektedir. Dış ticaret hadlerinde gerçekleşen bir artış ekonomik büyümeyi pozitif etkileyen gelişme olarak kabul edilmektedir. Dış ticaret hadlerinin artması, ülkenin uluslararası pazarlarda satın alma gücünü arttırmaktadır. Kişi başına GSYH artarken ülkede refah düzeyi artış göstermektedir. Dış ticaret hadlerinde meydana gelen artış, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına göre oransal olarak daha fazla artmasından kaynaklanmış ise ülkeye giren yabancı sermaye akımını da hızlandırmaktadır. Bu durum ithalat için gerekli finansman kaynaklarını arttırmaktadır. Finansman kaynaklarının artmasıyla birlikte ülkede ekonomik büyüme artışı hız kazanmaktadır (Karluk, 1996: 133).

Dış ticaret hadlerinin düşmesi olumsuz bir gelişme olarak tanımlanır. Dış ticaret hadlerindeki meydana gelen bozulma, ihraç malları fiyatlarının azalması sonucunda meydana geldiyse, ülkenin dış piyasada satın alma gücünü düşürmekle birlikte GSYH' nın azalmasına sebep olmaktadır. Bu durumda, ithalat kapasitesini düşürerek ülkede üretim azalışına sebep olmakta ve ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Aynı

zamanda ülkenin dış pazarda rekabet gücü azalmakta ve ülke ekonomisi olumsuz yönde etkilenmektedir. Dış ticaret hadlerinde meydana gelen azalma, sermaye birikimi yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkelerde büyümenin en önemli finansman kaynaklarından biri olan yabancı sermaye akımını yavaşlatmakta ve ülkedeki var olan kaynaklarından biri olan yabancı sermaye akımını yavaşlatmakta ve ülkedeki var olan kaynakların da ihracat alanından başka alanlara kaymasına sebep olmaktadır. Böylelikle dış ticaret hadlerindeki bozulmanın ekonomik büyümeyi ciddi oranda olumsuz etkilediği görülmektedir (Yörük, 2008: 105).

Ekonomik büyümenin dış ticaret hadleri üzerine etkisi ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmalarda genel olarak uzun dönemli etkinin dikkate alındığı ama kısa dönemin dikkate alınmadığı görülmektedir. Dış ticaret hadlerini kısa dönemde döviz kurlarındaki dalgalanmalar, dış ticaret politikası, tek taraflı transfer ödemeleri ve konjoktürel dalgalanmalar gibi birçok faktörler uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkileyen üretimde ve tüketimde meydana gelen yapısal değişimler etkilemektedir (Haberler, 1961: 28-29). Gelişmekte olan ülkeler ihracat fiyatlarını yükseltirse, dış talepte bir azalma gerçekleşebilir. Talebin azalması ülkenin ihracat gelirlerinin de azalmasıyla ifade edilmektedir. Ancak esnek bir talep olması durumunda, ihracat fiyatlarının düşmesi, toplam ihracat gelirlerinin artması ile sonuçlanabilmektedir. Verimlilik artışı ya da ulaştırma masraflarının değişmediği varsayımı altında, iki ülkenin karşılıklı ticaretinde ülkelerin sadece birinde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi dış ticaret hadlerinin yalnızca ülke lehine olmasına sebep olmaktadır. Bu durumda, diğer ülkede ithal edilebilir malın (ithalatı ikame eden malın) üretimin azalmasına sebep olur (Yörük, 2008: 106). Diğer yünden, ekonomik büyümenin gerçekleşmediği ülkede ithalatı ikame eden malın üretimi ihracatı ikame eden malın üretimine ihracatı ikame eden malın üretimine oranla artmakta, dış ticaret hadleri olumsuz etkilenmekte ve dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine bir seyir izlemesine sebep olmaktadır.

3.2. Literatür Taraması

Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümeyi etkileyen değişken ya da değişkenler arasındaki ilişkiyi sınavan birçok çalışma mevcuttur. Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisinde uygulamaları çalışmaların bir kısmı, kullanılan yöntem ve ulaşılan bulgular dikkate alınarak Tablo 3.1.'de özetlenmiştir.

Tablo 3.1. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Literatür

Çalışmanın Yazarı ve Yılı	Çalışmanın Dönemi	Örneklem	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Bulguları ve Sonucu
Aslan (2019)	1998-2019	Türkiye	Birim Kök Testleri, Var Analizi, Johansen Eş Bütünleşme Testi	Uzun vadede petrol fiyatları, efektif döviz kurları, dış ticaret açığı ve ara malların ithalatlarının toplam ithalattaki payı dış ticaret hadlerine olumsuz etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Çakır ve Utkulu(2019)	1990-2015	Türkiye	Birim Kök testleri, ARDL Testi	Dış ticaret hadlerinde meydana gelen olumlu değişimin ekonomik büyümeyi de olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Alimi ve Aflouk (2017)	1980-2015	58 Gelişmekte Olan Ülke	PTR Yöntemi	Ekonomik büyümenin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ay, özel ve İnan(2016)	1990-2012	Türkiye	ARDL Testi	Mal ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi arasında negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Gelir ticaret hadleri ile ticaret dengesi arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Ekinci, Tüzün ve Kahyaoğlu (2015)	1990-2011	Türkiye	Markow Rejim Değişim Tekniği	Dış ticaret haddi ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur fakat anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır.
Toledo (2014)	1980-2008	Bolivya	OLS Yöntemi	Dış ticaret hadlerindeki dalgalanmaların büyüme ile ters ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Jawaid ve Roza(2013)	1980-2010	Hindistan	ARDL Testi, Granger Nedensellik	Hindistan'ın dış ticaret hadlerine ilişkin olumlu gelişmelerin büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Wong (2010)	1996-2003 1971-2006	Japonya ve Kore	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Kişi başına reel gelir ve dış ticaret hadlerinin karşılıklı olarak etkileşim içinde oldukları sonucu tespit edilmiştir.
Çakır (2009)	1990-2004	Gelişmekte olan ülkeler (18 Ülke)	Panel Veri Analizi	Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki söz konusudur sonucuna ulaşılmıştır.
Hepaktan ve Karakayalı (2009)	1980-2008	Türkiye	Birim Kök Testi, Var analizi ve Eş bütünleşme Analizi	Dış ticaret hadlerinde kötüleşmelere karşın ihracatta ve verimlilikte yaşanan artış gelirin dış ticaret hadlerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Wong (2004)	1965-2002	Malezya	Eşbütünleşme ve Hata Düzeltme Tekniği	Uzun dönemde ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Christopher Blattman, Jason Hwang, Jeffrey G. Williamson 2003	1870-1938	35 Ülke (19'u gelişmiş, 16'sı gelişmekte olan ülkeler)	Panel Veri Analizi	Dış ticaret hadlerindeki değişkenlik gelişmiş ülkeleri az etkilerken, gelişmekte olan ülkeleri daha çok etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin bu değişkenliğin getirdiği zararın etkisini daha yoğun yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.1. Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Literatür (Devamı)

Çalışmanın Yazarı ve Yılı	Çalışmanın Dönemi	Örneklem	Çalışmanın Yöntemi	Çalışmanın Bulguları ve Sonucu
Bleaney ve Greenaway (2001)	1980-1995	14 Sahran Altı Afrika Ülkesi	Panel Veri Analizi	Büyüme, ticaret hadleri istikrarsızlığından, yatırımlar ise reel döviz kuru istikrarsızlığından olumsuz etkilenir sonucuna ulaşılmıştır.
Cashin ve Mcdermott (1998)	1970-1995	5 OECD Ülkesi	VAR Analizi	Harberger-Laursen-Meltzer'in gelir etkisi görüşünün dış ticaret hadlerinde meydana gelen negatif geçici bir şokun, ele alınan ülkenin cari gelirini, sürekli gelirinden daha fazla oranda azalacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Mendoza (1995)	1955-1990	G-7 Ülkeleri, ABD	OLS Regresyon Granger Nedensellik Etki-Tepki Analizi	Dış ticaret hadlerindeki değişim oranının ortalaması ile büyüme arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki tabloda belirtilen çalışmalar dışında birçok farklı çalışmanın konusunu ticaret hadleri ve ekonomik büyüme ilişkisi oluşturmuştur.

Mendoza (1997), yapmış olduğu Terms of Trade Uncertainty and Economic Growth adlı çalışmasında dış ticaret hadleri ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Bu çalışmasında, 40 ülkeyi ele almıştır. Bu ülkelerden 9'u gelişmiş, diğer 31 ülke ise gelişmekte olan ülkelerdir. 1971-1991 yıllarını ele alarak yapılan çalışmanın sonucunda, dış ticaret hadleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Jawaid ve Waheed (2011), 2004-2008 yılları ve 94 ülkeyi ele alan çalışmasında dış ticaret hadlerinin ve dış ticaret hadlerindeki değişimin (oynaklığın) ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır. Bulgular dış ticaret hadlerinin ve dış ticaret hadlerindeki değişimin büyümeyle olumlu yönde etkilendiği yönündedir.

Hadas ve Williamson (2003) yapmış oldukları çalışmada ele aldıkları ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak sınıflandırmışlardır. Bu ülkeleri 1870- 1940 yılları itibariyle ekonomik büyüme ve dış ticaret hadleri ilişkilerini incelemişlerdir. Çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyümenin etkilerinin asimetric olduğunu belirten güçlü kanıtlar bulmuşlardır.

Misztal (2010) Polonya için yapmış olduğu çalışmasında Harberger- Laursen- Metzler 1995- 2009 yılları içerisinde analiz etmiştir. Çalışma Vektör otoregresif yaklaşımına dayalıdır. Bu analiz sonucunda, Polonya'da dış ticaret hadlerinin ülkenin lehine gelişerek cari dengede iyileşme yarattığını, daha sonra ise bozulmaya neden olduğu anlaşılmıştır.

Arize (1996), dalgalı kur rejiminin uygulandığı 16 ülke için 1973:Q2- 1992:Q4 dönemleri arasındaki verileri kapsayan çalışmasında ticaret hadlerinin, ticaret dengesi üzerindeki etkisini eşbütünleşme ve VECM modeli ile araştırmıştır. Bulgulara göre; ülkelerin çoğu için uzun dönemde ticaret dengesi ve ticaret hadleri arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Yamak ve Korkmaz (2006), Türkiye için 1982: Q4- 2003Q3 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak, dış ticaret hadlerinde meydana gelen pozitif (negatif) değişikliklerin dış ticaret dengesi üzerindeki pozitif (negatif) etkilere neden olduğunu incelemişlerdir. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre; dış ticaret haddinden dış ticaret dengesine doğru, tek yönlü, kısa dönemli ve negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Cambazoğlu ve Karaalp (2012), Türkiye için 1982-2011 dönemini kapsayan yıllık verileri kullanarak dış ticaret hadlerini VAR modeli yönetimini kullanarak incelemişlerdir. Türkiye'nin ara malında hem üretici hem de tüketici yani hem ihracatçı hem de ithalatçı olduğu sonucuna varılmış, daha sonra ise ilgili dönemde dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ihracat hacmindeki değişmelerin %28'i ithalat hacmiyle açıklamıştır.

Lutz (1994), ticaret hadlerindeki dalgalanmanın büyüme üzerine olan etkilerini araştırmıştır. Dış ticaret hadlerindeki dalgalanma ile çıktı büyüklüğü arasındaki negatif ilişkinin varlığını ampirik kanıtlarla incelemiştir. Elde edilen sonuçlar, gelir ticaret hadleri dalgalanması ile daha düşük büyüme oranları arasında istatistiksel olarak oldukça anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, gelir ticaret hadlerindeki dalgalanmanın derecesi bileşenlerine ayrıldığında, ihracattaki dalgalanmaların ticareti yapılan ilgili ürünlerin fiyatlarında olduğu gibi bir çekime sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde net değişim ticaret hadlerindeki dalgalanmada ithalat ve ihracat fiyatlarındaki varyasyonlardan eşit derecede etkilendiğine işaret etmiştir.

Aydoğuş ve Diler (2006), 1984-2004 yıllarını kapsayan bir dönem için Türkiye için dış ticaret hadlerinin gelir etkilerinin üzerine bir uygulama yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda kriz dönemlerinin ortak özelliğinin ithalat giderlerinin artış eğiliminde olduğu ve bu eğilimin dış ticaret hadlerine olumsuz yansıdığı belirtilmiştir.

Oğuz (2017), bu çalışmada Eylül 2008- Haziran 2016 arası aylık verileri kullanarak, ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz yapmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan sonuç, dış ticaret hadlerindeki olumlu gelişmelerin ekonomik büyümeyi uzun ve kısa dönemde olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

3.3. Veri Seti ve Metodoloji

Türkiye'deki dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemler ile analizinin yapılabilmesi için 1982-2021 dönemi verileri kullanılmıştır. Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyümeye ek olarak, enflasyon oranı kullanılmıştır. Bu ilişkiyi analiz etmek amacıyla veri seti ve uygulanan ekonometrik analizler, metodoloji kısmında açıklanmıştır.

3.3.1. Veri Seti

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinin 1982-2021 dönemlerini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Analizde Dış Ticaret Hadleri bağımlı değişken, Ekonomik Büyüme ve Enflasyon bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Dış Ticaret Hadlerine ait veriler Dünya Bankası (World Bank)'dan Ekonomik Büyüme ve Enflasyon oranı verileri Uluslararası Para Fonu (IMF)'den elde edilmiştir. Tüm değişkenlerin logaritması alınmış değerleri kullanılmıştır. Analizde Eviews 9 programı kullanılmıştır.

Tablo 3.2. Çalışmada Kullanılan Veriler ve Kısaltmaları

Kısaltma	Değişken Adı	Gözlem Aralığı	Veri Kaynağı
LNDTH	Dış Ticaret Hadleri(2010=100)	1982-2021	World Bank
LNGSYH	Ekonomik Büyüme (Cari Fiyatlar Amerikan Doları)	1982-2021	IMF
LNENF	Enflasyon Oranı, Ortalama Tüketici Fiyatları (Yüzde Değişim)	1982-2021	IMF

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için uygulanan metodolojiden bahsedilecektir. İlk olarak serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek amacıyla Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) birim kök testleri uygulanmıştır. Sonra seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını belirleyebilmek için Johansen Eşbütünleşme testi yapılmıştır.

3.3.2. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi ve Sonuçları

Zaman serilerinde durağanlığın olup olmadığının tespitinde birim kök testleri kullanılabilir. Birim kök varsa zaman serisinin durağan olmadığı belirtilir, Birim kök testleri arasında en çok tercih edilen “Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) testidir (Dickey ve Fuller, 1979: 1057-1072). Sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki farkın zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması durağanlık olarak tanımlanmaktadır. Zaman serileri ile yapılan analizlerde, stokastik ve deterministik serilerin varyansları ve ortalaması zamana bağlı olarak değişiklik göstermektedir. ADF testinin istatistiksel değerine ulaşmak adına yararlanılan denklemlere ait (trend içeren ve içermeyen) eşitliklere aşağıda yer verilmektedir.

Dickey-Fuller Testinde başlıca regresyon kalıpları şunlardır (Mert ve Çağlar, 2019: 100)

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta_t t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

Yukarıdaki regresyon kalıplarında ΔY_t : Durağanlılığı test edilen değişkenin birinci farkını, t : zaman değişkenini, Y_{t-1} : Gecikmeli farkı, ε_t : Hata terimini göstermektedir.

H_0 : $\delta=0$ Seri durağan değildir yani birim kök içerir.

H_1 : $\delta \neq 0$ Seri durağandır yani birim kök içermez.

Geniştirilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonucu H_0 kabul edilirse serinin durağan olmadığı anlaşılır ve serinin birinci farkının alınması gerekir. Birinci farkı alınan seriye uygulanacak testin sonucunda H_0 reddedilirse serinin 1. dereceden durağan olduğu kabul edilmelidir. Birim kök testinde hatalar arasında söz konusu olan oto-korelasyon problemini ortadan kaldıran gecikme uzunlukları çeşitli kriterler dikkate alınarak belirlenir. Uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için başvuru bu kriterleri; Akaike Bilgi Kriterleri, Schwarz Bilgi Kriterleri, Hannan Quinn Kriterleri, Modifiye Schwarz, Modifiye Akaike ve Modifiye Hannan-Quinn Kriterleri olarak sıralamak mümkündür (Güvenek, 2010:7).

ADF testi model yapısı ve uygun gecikme uzunluğu için hangi bilgi kriteri kullanılacağı belirlendikten sonra oluşturulan hipotezlere göre birim kök testi sonuçları değerlendirilip serinin durağanlığına bakılır. Yukarıda ADF birim kök testi uygulanacak model sabitli olmadığında ve trendsiz olduğunda 1 numaralı eşitlik, model sabitli ve trendsiz olarak tahmin edilecekse 2 numaralı eşitlik, sabitli ve trendli olduğunda 3.3 numaralı eşitlik kullanılmaktadır.

Tablo 3.3. Dış Ticaret Hadleri Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Düzye Değerlerinde			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-1.565013[0] (0.4906)	-3.354604[0] (0.0726)	-0.446642[0] (0.5148)
%1	-3.610453	-4.211868	-2.625606
%5	-2.938987	-3.529758	-1.949609
%10	-2.607932	-3.196411	-1.611593
1. Farkı Alındığında			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-6.843281[0] (0.0000)	-7.009543[0] (0.0000)	-6.925641[0] (0.0000)
%1	-3.615588	-4.219126	-2.627238
%5	-2.941145	-3.533083	-1.949856
%10	-2.609066	-3.198312	-1.611469

Not: () içindeki değerler olasılık değerlerini ve [] içindeki değerler gecikme uzunluklarını belirtmektedir

Tablo 3.3’ de DTH değişkenine ait Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre DTH değişkeninin sabitli (0.4906), sabitli ve trendli (0.0726), sabitsiz ve trendsiz (0.5148) üç modelde de düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğundan ve olasılık değerlerinin 0.05’ten büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

DTH değişkeninin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda DTH değişkenine ait istatistik değerlerinin MacKinnon Kritik değerlerinden mutlak değer büyük olması ve olasılık değerlerinin 0.05’den küçük olması sonucunda sabitli (0.0000), sabitli ve trendli (0.0000), sabitsiz ve trendsiz (0.0000) üç modelde de birinci mertebede durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.4. Ekonomik Büyüme ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Düzye Değerlerinde			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-1.279792[0] (0.6293)	-1.438548[0] (0.8333)	2.258695[0] (0.9933)
%1	-3.610453	-4.211868	-2.625606
%5	-2.938987	-3.529758	-1.949609
%10	-2.607932	-3.196411	-1.611593
1.Farkı Alındığında			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-5.482107[0] (0.0001)	-5.401490[0] (0.0004)	-5.029555[0] (0.0000)
%1	-3.615588	-4.219126	-2.627238
%5	-2.941145	-3.533083	-1.949856
%10	-2.609066	-3.198312	-1.611469

Not: () içindeki değerler olasılık değerlerini ve [] içindeki değerler gecikme uzunluklarını belirtmektedir.

Tablo 3.4’ de GSYH değişkenine ait Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre GSYH değişkeninin sabitli (0.6293), sabitli ve trendli (0.8333), sabitsiz ve trendsiz (0.9933) üç modelde de düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğundan ve olasılık değerinin 0.05’ten büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

GSYH değişkeninin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda GSYH değişkenine ait istatistik değerlerinin MacKinnon Kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması ve olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olması sonucunda sabitli (0.0001), sabitli ve trendli (0.0004), sabitsiz ve trendsiz (0.0000) üç modelde de birinci mertebeye durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.5. Enflasyon ADF Birim Kök Test Sonuçları

Düzye Değerlerinde			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-0.977180[0] (0.7519)	-1.569398[0] (0.7869)	-0.474163[0] (0.5037)
%1	-3.610453	-4.211868	-2.62606
%5	-2.938987	-3.529758	-1.949609
%10	-2.607932	-3.196411	-1.611593
1.Farkı Alındığında			
Kritik Değerler	Sabitli ve Trendsiz	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
	-5.365817[0] (0.0001)	-5.266684[0] (0.0006)	-5.436467[0] (0.0000)
%1	-3.615588	-4.219126	-2.627238
%5	-2.941145	-3.533083	-1.949856
%10	-2.609066	-3.198312	-1.611469

Not: () içindeki değerler olasılık değerlerini ve [] içindeki değerler gecikme uzunluklarını belirtmektedir.

Tablo 3.5’ de ENF değişkenine ait Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre ENF değişkeninin sabitli (0.7519), sabitli ve trendli (0.7869), sabitli ve trendli (0.5037) üç modelde de düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer olarak küçük olması ve olasılık değerinin 0.05’ten büyük olduğu için düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna varılmıştır.

ENF değişkeninin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda ENF değişkenine ait istatistik değerlerinin Mackinnon Kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması ve olasılık değerlerinden küçük olması neticesinde sabitli(0.0001), sabitli ve trendli (0.0006), sabitsiz ve trendsiz (0.0000) üç modelde de birinci mertebeye durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.3. Johansen Eş Bütünleşme Analizi

İki ya da daha fazla değişkenin ortak bir stokastik trende sahip olmaları, eşbütünleşme ilişkisi olarak ifade edilmektedir (Stock ve Watson). Serilerin durağan hale gelmesi adına yapılan fark alma işlemi söz konusu olan serilerde bilgi kaybına sebep olabilmektedir. Eşbütünleşme testi ise durağan olmayan serilerin doğrusal kombinasyonlarının durağan olup olmadığının sınanması ve durağan bir ilişkinin tespit edilmesi halinde uzun dönemli denge ilişkileri aranmasına imkân tanır. Ayrıca serilerin durağan olmadığı hallerde bile seriler arası uzun süreli bir ilişkinin mevcut olabileceği ve bunun yanı sıra ilişkinin durağan bir yapıya sahip olabileceği varsayımını temel almaktadır. Serilerin eşbütünleşik olması sistem içerisindeki her değişkenin kendine has dışsal ve kalıcı şoklardan ortak bir stokastik trend etkisinde kaldığını belirtmektedir. Eş bütünleşik serilerin aynı dereceden durağan olmaları durumunda seriler arasında eş bütünleşik ilişkiden söz edilebilir. Johansen (1988) eş bütünleşme testinde aynı dereceden durağanlığa sahip serilerde denklem sistemini, söz konusu sistemdeki her değişkene ait düzey ve gecikmeli değerleri kapsayan VAR (Vector Auto Regression) analizine dayandırmaktadır (Tarı ve Yıldırım, 2009:100).

Literatürde birden fazla eşbütünleşme testi bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılacak Johansen yaklaşımı, ikiden fazla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek için modelde kullanılan değişkenlerin aynı mertebeden durağan olmalarına gerek olmamaktadır.

Johansen Eşbütünleşme Analizi şu sıralama ile yapılmaktadır:

- Öncelikle model için optimal gecikme uzunluğu belirlenir
- Modele dahil edilen değişkenler ile VAR modeli kurulur
- Özdeğer ve özvektörler bulunarak trace ve maximum test istatistikleri elde edilir.
- Elde edilen bu değerler Johansen tablo değeri ile kıyaslanır. Maximum özdeğer istatistik değerinin ve trace test istatistik değeri Johansen tablo değerinden büyük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna, istatistik değerlerinin Johansen tablo değerinden küçük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilir.

H_0 = Eşbütünleşme Yoktur

H_1 = Eşbütünleşme Vardır

Tablo 3.6. VAR Modeli ile Uygun Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi

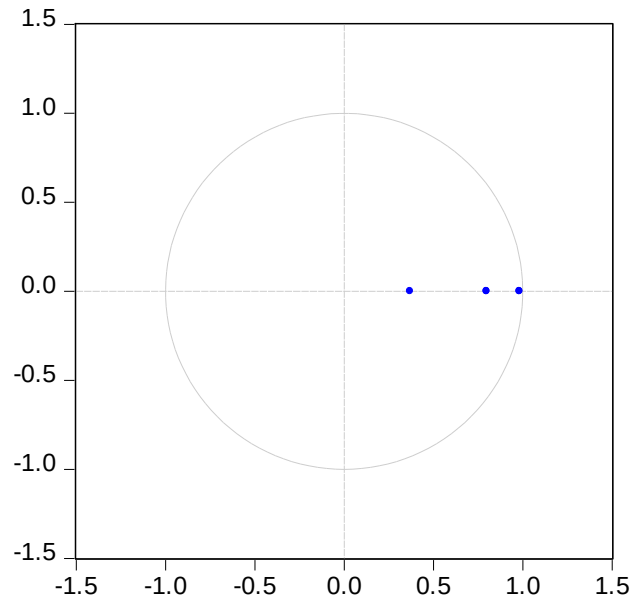
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	76.17350	NA	3.84e-06	-3.955324	-3.824709	-3.909277
1	177.2671	180.3292*	2.65e-08*	-8.933358*	-8.410898*	-8.749166*
2	180.5371	5.302662	3.66e-08	-8.623627	-7.709322	-8.301291
3	187.7034	10.45892	4.15e-08	-8.524507	-7.218358	-8.064028

Uygun Gecikme Uzunluğu (*)

Tabloda beş bilgi kriteri yer almaktadır:

- SC: Schwarz Bilgi Kriteri
- FPE: Son Tahmin Hata Kriteri
- LR: Likelihood Ratio Test İstatistiği
- AIC: Akaike Bilgi Kriteri
- HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Gecikme uzunluğu tablomuzu incelediğimizde * simgesinin bulunduğu bilgi kriterlerindeki optimal gecikme uzunluğu sayısını göstermektedir. Farklı bir ifadeyle kullandığımız bu kriterlerini minimum yapan değer gecikme uzunluğudur. Bu çalışmada kullanılacak gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC, SC, HQ bilgi kriterlerine göre 1 olarak belirlenmiştir.

Grafik 3.1. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Grafik 3.1'e göre gecikme sayısının 1 olarak tespit edildiği VAR modelinin, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin tamamının birim çember içerisinde yer almasından kaynaklı olarak modelin durağan olduğu ve VAR modelinin istikrar koşulunu sağladığını söyleyebiliriz. Otokorelasyon ve değişen varyans testlerine geçerseniz.

Tablo 3.7. Otokorelasyon LM Testi Sonuçları

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	15.50974	9	0.0779	1.826196	(9, 70.7)	0.0784
2	10.20266	9	0.3343	1.157932	(9, 70.7)	0.3352

Otokorelasyon LM testine göre hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Otokorelasyon yoktur.

H_1 : Otokorelasyon vardır.

Tablo 3.7 'daki sonuçlar olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğunu gösterdiğinden, serilerde H_1 hipotezi reddedilir ve H_0 hipotezi kabul edilerek otokorelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 3.8. White Değişen Varyans ve Normallik Testi Sonuçları

Değişen Varyans Sonuçları			
Ki-kare	Serbestlik Derecesi		Olasılık Değeri
43.73162	48		0.6483
Normallik Testi Sonuçları			
Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	0.952418	2	0.6211
2	6.877012	2	0.0321
3	1.305083	2	0.5207
Joint	9.134514	6	0.1662

Not: Değişen varyans testinde H_0 hipotezi "Değişen varyans yoktur" şeklindedir.

White değişen varyans istatistiği yani Ki-kare değeri 43.7316 ve olasılık değeri 0.6483 olarak hesaplanmıştır. Olasılık değeri 0.05'in üzerinde olduğundan H_1 hipotezi geçerli sayılmakta yani modelde değişen varyans sorunu bulunmadığı, modelin sabit varyansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Normallik testi sonuçlarına baktığımızda Jarque-Bera istatistik değeri 9.13 ve prob değeri 0.16 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Jarque-Bera olasılık değerinin 0.05'in üzerinde olmasından dolayı model için normallik varsayımının geçerli olduğu hesaplanmıştır.

Tablo 3.9. Johansen Eşbütünleşme İz İstatistiği Sonuçları

Test Edilen Eşbütünleşik Denklem	Eigendeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri (Prob)
Hiç*	0.381401	35.58889	35.19275	0.0453
En Fazla 1*	0.316728	17.33756	20.26184	0.1204
En Fazla 2*	0.072617	2.864781	9.164546	0.6063

*İşareti red hipotezinin %5 anlam düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 3.10. Johansen Eşbütünleşme Max Eigen Değer İstatistiği Sonuçları

Test Edilen Eşbütünleşik Denklem	Eigendeğer	Max-Eigen Statistic	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri (Prob)
Hiç*	0.381401	18.25134	22.29962	0.1673
En Fazla 1*	0.316728	14.47278	15.89210	0.0824
En Fazla 2*	0.072617	2.864781	9.164546	0.6063

Johansen testi sonuçlarını gösteren tablolar incelendiğinde iz istatistiğine göre 1 eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Maksimum özdeğer istatistiğine göre herhangi bir ilişki olmadığı saptanmaktadır. Yani dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.3.1. Uzun dönem analizi

Tablo 3.11. Uzun Dönem Analiz Sonuçları

LNDTH	LNENF	LNGSYH	SABİT TERİM
1.000000	-0.129177	-0.076551	-1.612490
	(0.02465)	(0.03034)	(0.10727)
	[-5.24046]	[-2.52332]	[-15.0324]

$$LNDTH=1.612490+0.129177LNENF+0.076551LNGSYH$$

Dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon uzun dönem tahmin sonuçları tablo 3.14’de gösterilmiştir. Ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerine etkisi pozitif. Enflasyonun dış ticaret hadlerine etkisi pozitif olarak bulunmuştur. Ekonomik büyümedeki %1’lik artış dış ticaret hadlerini % 0.076551 oranında arttırmaktadır. Enflasyondaki %1’lik artış dış ticaret hadleri %0.129177 oranında arttırmaktadır. Teorik beklentimizle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir.

DTH ile diğer değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlendikten sonra, kısa dönem dinamiklerin incelenebilmesi için hata düzeltme mekanizmasının çalışıp

çalışmadığına bakılmaktadır. Bu amaçla kullanılan vektör hata düzeltme mekanizması, kısa dönem dengesizlikleri ortadan kaldıran, diğer bir ifadeyle dengeden uzaklaşan değişkenleri uzun dönem denge değerine yaklaştıran bir eşbütünleşme vektörünün varlığını araştırmaktadır.

3.3.3.2. Kısa dönem analizi

Tablo 3.12. Kısa Dönem Analiz Sonuçları

Kısa Dönem Denklemi			
	$\Delta \text{LNDTH } t-1$	$\Delta \text{LNGSYH } t-1$	$\Delta \text{LNENF } t-1$
VECT	-0.188004 (0.15386) [-1.22194]	0.811504 (0.38717) [2.09596]	1.823977 (0.73072) [2.49615]
$\Delta \text{LNDTH } t-1$	-0.127857 (0.21970) [-0.58197]	-0.714080 (0.55286) [-1.29161]	0.516166 (1.04342) [0.49469]
$\Delta \text{LNGSYH } t-1$	0.068306 (0.07185) [0.95073]	-0.052003 (0.18080) [-0.28763]	-0.579456 (0.34122) [-1.69820]
$\Delta \text{LNENF } t-1$	-0.012984 (0.03455) [-0.37578]	-0.094931 (0.08695) [-1.09180]	0.076662 (0.16410) [0.46717]

Değişkenlerimizin kısa dönem tahmin sonuçları tablo 3.15’de gösterilmektedir. Modelin hata düzeltme teriminin işareti (VECT) teorik beklentiyle uyumlu bir şekilde negatif olduğunu sonucuna ulaşılmıştır ama t istatistiği anlamsız bulunduğu için yorumlanamaz.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dış ticaret hadleri ülkelerin dış ticaretten elde ettikleri kazanç ve kayıpların belirlenmesinde kullanılan önemli bir analiz aracıdır. Dış ticaret hadleri, ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Genel anlamıyla bu tanım net değişim ticaret hadlerini ifade etmektedir. Bu çalışmanın ekonometrik analizinde kullanılan dış ticaret hadleri, birim değer endeksleri ile elde edilen net değişim dış ticaret hadleridir.

Ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların, fiyat ve miktarlarındaki değişimlere bağlı olarak, dış ticaretten kazançlı ya da zararlı çıktığını gösteren bir kavramdır. Genel anlamda, dış ticaret hadleri, 100 değerinin üzerinde ise dış ticaretten kazanç sağladığını göstermektedir. Burada önemli olan nokta, ihracatın ve ithalatın rakamsal değerlerle gelişmesi değil oransal, göreceli gelişmelerinin ele alınmasıdır.

Dış ticaret hadlerinin yükselmesi yani bir birim ihraç malına karşılık olarak daha fazla ithal malı satın alınabilmesi, ülkeler arasındaki artan gelir farklılıklarının azaltılmasına önemli bir rol üstlenerek ülke içerisinde kişi başına gelirin artmasını sağlayabilmektedir. Ayrıca, uluslararası piyasada ülkenin rekabet gücünü ve devamında satın alma gücünü arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratabilmektedir. Diğer taraftan ihraç malları fiyatının ithal malları fiyatına göre nispi olarak düşmesi olarak tanımlanan dış ticaret hadlerindeki bozulma, ülkenin bir birim ithal malı için daha fazla ihraç malı satmasına neden olarak ekonomik büyüme ve gelir üzerinde olumsuz bir etki yaratabilmektedir.

Enflasyonist bir ortamın yaşandığı bir ülkede, yurtiçi fiyatlar yurtdışı fiyatlara göre daha ucuz olacağından ihracat artacak, ithalat azalacaktır. Bu durumda dış ticaret hadleri ülke lehine dönüşmektedir. Düşük düzeyde enflasyon oranına sahip bir ülkede yurtiçi fiyatlar yurt dışı fiyatlara göre daha yüksek olmasına ve ihracat azalırken ithalatın artmasına yol açmaktadır (ceteris paribus). Bu durumda dış ticaret hadleri ülke aleyhine değişmektedir.

Ekonomik büyümenin dış ticaret hadleri üzerine etkisi incelendiğinde, çalışmalarda genel olarak uzun dönemli etkinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Dış ticaret hadlerini kısa dönemde döviz kurlarındaki dalgalanmalar, dış ticaret politikası, tek taraflı transfer ödemeleri ve konjoktürel dalgalanmalar gibi birçok faktör etkilerken uzun dönemde iktisadi büyümeyi etkileyen üretimde ve tüketimde meydana gelen yapısal değişimler etkilemektedir. Bir ülkedeki dış ticaret hadlerindeki bir iyileşmenin verimlilik artışı veya ulaştırma masraflarında

meydana gelen bir düşme dışında gerçekleşmesi ancak ülkenin hem iç piyasa hem de dış piyasadaki talebinin değişmesinden kaynaklanmaktadır.

Dış ticaret hadlerini belirleyen etkenlerden birisi de döviz kurudur. Ülke parasının değerinin başka para birimi cinsinden artması dış ticaret hadlerini iyileştiren bir faktör olmalıdır. Çünkü bu durumda ithal malları ihraç mallarına oranla daha ucuz olacak, ihraç malı fiyatları yükselecektir. Ülkenin rekabet gücünü de artıran bu etken aynı zamanda dış ticaret hadlerini ülke lehine değiştirecektir. Enflasyon da kısa dönemde dış ticaret hadlerini iyileştiren bir etkiye sahiptir.

Gelişmekte olan ülkeler ihracat fiyatlarını yükseltirse, dış talepte bir azalma gerçekleşebilir. Talebin azalması ülkenin ihracat gelirlerinin de azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Ancak esnek talep durumunda, ihracat fiyatlarının düşmesi, ihracatın ve toplam ihracat gelirlerinin artması ile de sonuçlanabilmektedir. Verimlilik artışı veya ulaştırma masraflarının değişmediği varsayımı altında, iki ülkenin karşılıklı ticaretinde ülkelerin sadece birinde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi dış ticaret hadlerinin o ülke lehine seyir izlemesine yol açmaktadır. Bu durum, diğer ülkede ithal edilebilir malın (ithalatı ikame eden malın) üretiminin artmasına ve ihraç edilebilir malın (ihracatı ikame eden malın) üretiminin azalmasına sebep olur.

1980 sonrası dönemde Türkiye’de dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada 1980-2021 dönemini ele alan yıllık veriler kullanılmıştır. Verilerin logaritmik dönüşümü yapılarak analiz yapılmıştır. Çalışmada zaman serisi verileri kullanıldığından, ilk önce Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testleriyle değişkenlerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Yapılan ADF birim kök testlerinde dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenlerinin sabitli, sabitli-trendli, sabitsiz-trendsiz üç modelde de düzey değerlerde durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum sonucunda değişkenlere fark alma işlemi uygulanmış, her iki değişkeninde ADF birim kök testlerinde sabitli, sabitli-trendli, sabitsiz-trendsiz üç modelde de birinci farkta durağan olduğu yani değişkenlerin $I(1)$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler düzey değerlerinde durağan olmadıklarından, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini anlayabilmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan analizde dış ticaret hadleri, ekonomik büyüme ve enflasyon arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde ulaşılan bulgular beklentimizle uyumludur. Ekonomik büyüme ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Yani ekonomik büyümedeki %1’lik

artış dış ticaret hadlerini %0.07 oranında arttırmaktadır. Enflasyon ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkide pozitif yönlüdür ve beklentimizle uyumludur. Enflasyondaki %1’lik artış dış ticaret hadlerini %0.129 oranında arttırmaktadır.

Çalışmada, ekonomik büyümedeki artış dış ticaret hadlerini olumlu yönde etkileyeceğini doğrular niteliktedir. Dış ticaret hadlerinde meydana gelen düşüş, yurtiçi tasarruf oranlarını düşürmektedir ki bu da dış ticaret dengesinin bozulmasına açık vermesine sebep olmaktadır. Bunun anlamı ithal edilecek bir birim malı karşılamak için daha fazla miktarda ihracat yapmak gerekmektedir. Bu durumda reel gelir azalacaktır. Reel geliri azalmış bireyler, eski hayat standartlarını devam ettirmek amacıyla tüketim eğilimlerini arttırırlar yani aynı zamanda marjinal tasarruf eğilimlerini azaltırlar. Bu ise ithalatın artması, ihracatın azalmasına sebep olur.

Dış ticaret hadleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada literatürde bulunan Ekinci, Tüzün ve Kahyaoğlu (2015) çalışmasında bulunan sonuç ile paralel sonuca ulaşılmıştır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ihracat fiyatlarını yükseltirse, dış talepte bir azalma gerçekleşebilir. İhraç malı talebinin azalması, ülkenin ihracat gelirlerinin de azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Esnek bir ihracat talebi olması durumunda, ihracat fiyatlarının düşmesi, toplam ihracat gelirlerinin artması ile de sonuçlanabilmektedir. Verimlilik artışı veya ulaştırma masraflarının değişimi varsayımı altında, iki ülkenin karşılıklı ticaretinde ülkelerin sadece birinde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi dış ticaret hadlerinin sadece o ülke lehine seyir izlemesine sebep olmaktadır. Bu durum, diğer ülkede ithal edilebilir malın üretiminin artmasına ve ihraç edilebilir malın üretiminin azalmasına neden olur (Yörük, 2008: 106). Her iki ülkede de ekonomik büyümenin gerçekleştiği varsayımı altında, dış ticaret hadlerindeki değişimin yönü ihraç mallarına yönelik dış talebin artma oranına ve büyüme hızına bağlı olmaktadır. Genel olarak verimlilik artışları dikkate alınmadığında bir ülkenin ticaret haddi, ihracat ve ithalat talebinin miktar ve gelir esnekliğine bağlı olarak değişmektedir.

Yapılan analizler neticesinde, günümüzde yaşanan ve gelecekte yaşanabilecek sorunlar ele alındığında konuyla ilgili öneriler sunulması çalışmanın literatüre sağlayacağı katkılar yönünden faydalı olacaktır.

Dış ticaret hadlerine enflasyon oranının etkisi dikkate alındığında, ticaret yapan ülkeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, söz konusu ülkenin ticari partneri ile enflasyon oranının aynı olması dış ticaret hadlerini değiştirmeyebilir, ancak yurtiçi enflasyon oranının göreceli olarak daha hızlı artması durumunda, bu ülkenin ihraç malı fiyatları ithal malı fiyatlarına oranla daha hızlı artar ve dış ticaret hadlerinde bir iyileşmeye sebep olabilir. Bu ifade Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede yüksek enflasyon oranlarının hedeflenmesi anlamına gelmemelidir. Aksine kısa dönemde ticaret hadlerini iyileştirme ihtimali bulunan enflasyonist durum uzun dönemde yapısal şoklara, tasarruf ve yatırımların azalmasına, dolayısıyla üretim, gelir ve gelir dağılımında olumsuz gelişmelere sebep olacaktır.

Bu bağlamda dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin lehine dönebilmesi için reel GSYH'nin büyümesi yani üretimin artması gerekir. Türkiye'de reel sektörün büyüyebilmesi için ise borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir. Borçlanma maliyetlerinin düşürülebilmesi için önce enflasyonun ve daha sonra faiz oranlarının düşürülmesi gerekir. Merkez bankasının öncelikle fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalarla hedefini tutturmuş olması gerekir ki, ardından faiz oranlarını düşürmeye yönelik bütün çabaları yanıt bulabilsin. Türkiye'de faaliyette bulunan bankalar ve finans kurumları dış finansman maliyetleri düşse dahi bunu iç ekonomiye yansıtmamakta ve faiz dışı gelirlerini arttırma çabası içerisinde bulunmaktadır. Bunun sonucunda da reel sektörün borçlanma maliyeti yükselmekte ve sanayi üretimi yavaşlamaktadır. Bu konuda en önemli para otoritesi olarak TCMB'nin fiyat istikrarına yönelik enflasyon hedeflemesini ilke edinmesi, daha sonra da borçlanma maliyetini düşürebilecek olan ve böylece yatırımları, istihdamı, üretimi artıracak olan, reel sektörü canlandırabilecek politikaları hayata geçirmesi gerekmektedir. Tasarruf, yatırım ve üretimde gerçekleşebilecek bir büyüme de dışa açık bir ekonomide kalkınma hedefleri doğrultusunda ihracat kapasitesini genişletecektir. Bilhassa yüksek katma değerli mal ihracatına yönelik rekabetçi politikalar ve faaliyetler de dış ticaret hadlerini ülke lehine çevirebilecektir. Dış ticaret hadlerinde meydana gelecek iyileşme, bir birim ihraç için daha yüksek miktarda mal ithalatı yapılması gerektiği anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte, dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, ülkenin uluslararası ticarete satın alma gücünün yükseldiğini göstermektedir. İhracat gelirleri artan bir ülkede, daha az ihracat karşılığında daha fazla ithalat yapılabilir. Türkiye, ihracatı ithalatına bağlı olan ve dış ticaret açığı veren gelişmekte olan bir ülkedir. Ara malı ve sermaye malı üretimini sağlayıp, bu mallardaki ithalata olan bağımlılığın düşürülmesi, dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı azaltacak bir gelişme olabilir. İhracattaki ithal malına olan bağımlılık, ihraç ürünleri üzerindeki belirleyiciliğimizi azalttığı gibi

dış ticarete rekabetçiliği de engellemektedir. Bunlar için yapılacak olan çalışmaların başında ithalat olan bağılılığın azaltılması ve dış ticarete rekabetçiliğin arttırılması için katma değeri yüksek ürünlerin üretimine yönelik teşvikleri sunulmalıdır. Bunlarla birlikte, Ar-ge faaliyetlerine daha fazla kaynak aktarılmalı ve iş gücü aracılığıyla yapılan teknoloji üretme çalışmaları devlet tarafından desteklenmelidir. Bütün bu gelişmeler ihracatın artışıyla birlikte ithalata olan bağılılığı da azaltacaktır. Bunun sonucunda dış ticaret açığını ve cari açığı düşürerek ekonomik büyümeye olumlu etki yaratacaktır. Ayrıca, bu gelişmeler ekonomik büyümeyi olumlu etkileyerek kişi başına düşen geliri arttırıp Türkiye'nin içinde bulunduğu orta gelir tuzağından çıkmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Abdioğlu, Z. (2013). Ücret-Fiyat Spirali: Türk İmalat Sanayi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*(19), 45-58.
- Acar, Y. (2008). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri* (Dördüncü Baskı). Bursa : Vipaş Yayınları.
- Acaravcı, A. V. (2017). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Acaravcı, A. V., ve Akyol , M. (2019). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Aksoy , Ö. (2010). *1990 Sonrası Dönemde Yaşanan Finansal Krizlerin Türkiye'nin Makroekonomik Dengeleri Üzerindeki Etkileri*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aksoy, M., ve Topçu, N. (2013). Altın ile Hisse Senedi ve Enflasyon Arasındaki İlişki . *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 59-78.
- Alimi , N., ve Aflouk, N. (2017). Terms Of Trade Shocks and Macroeconomic Volatility in Developing Countries: Panel Smooth Transition Regression Models. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 26(5), 534-551.
- Alkin , Erdoğan, Yıldırım, Kemal ve özer, & Mustafa. (2007). *İktisada Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Appleyard, D. R., ve Field, A. J. (1992). *Internatioanl Economics*. Boston: Irwin Inc.
- Arize, A. (1996). Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries. *The North American Journal of Economics & Finance*, 7(2), 203-215.
- Aslan , M. (2019). *Dış Ticaret Hadlerinin Belirleyicileri Türkiye (1998-2019)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aslan , N., ve Yörük , D. (2008). Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 33-69.
- Aslıkara , F. (2019). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" Türkiye Örneği"*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.

- Aslıkara, F. (2019). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*(1), 89-103.
- Atasert, G. (2022). *Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme Bağlantısı: Bir zaman Serisi Analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ay, A. Ö., ve İnan, S. (2016). Dış Ticaret Hadlerindeki Değişimlerin Ülkelerin Büyümesi Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ekonomi Konferansı, Türkiye Ekonomi Kurumu* , 440.
- Ay, A., ve Karaçor, Z. (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 67-86.
- Aydoğuş , İ., ve Diler, G. H. (2006). Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 8(1), 89-102.
- Bağırtan , M. (2018). *Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi*. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Bal, Y. E. (2017). *The Relationship Between Credit Amount of SMES and Economic Growth*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Barışık , S., ve Peker, F. (2006). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 59-82.
- Barro, C. B. (1996). Determinants of Economic Growth: A Cross- Country Empirical Study. *NBER Working Paper Series*, 5698.
- Barro, R. J. (1989). The Ricardian Approach to Budget Deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 37-54.
- Baş, B. (2020). *2000 Yılı Sonrasında Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Başkesen , K. (2018). *Döviz Kurunun, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

- Bayraktutan , Y., ve Özkaya , H. (2009). Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Sonuçları Bakımından Farklı Kur Rejimleri. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 51-70.
- Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi* . Trabzon : Derya Kitabevi.
- Binay, Ş. ve Kürşat K. (1998). Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/tebliğ/98/gece2.html>(06.04.2016) adresinden alınmıştır.
- Blatman , C., Hwang, J., & Williamson , J. G. (1870-1983). The Terms of Trade And Economic Growth in The Periphery . *Nber Working Paper Series*, 1-29.
- Bleaney, M. ve Greenaway, D. (2001). The Impact of Terms of Trade and Real Exchange Rate Volatility on Investment and Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of Development Economics*, 65, 491-500.
- Bölükbaş, M., ve Peker, O. (2017). Ticari Dışa Açıklık ve Dış Ticaret Hadleri Dış Borçlanma Üzerinde Etkili mi? *Türkiye için Bir Analiz Sosyoekonomi Dergisi*, 25(34), 213-225.
- Bulut, M. (2009). Yatırımı İklimin Geliştirilmesinde Vergi Politikalarının Rolü: Türkiye Örneği. T.C. Maliye Bakanlığı. Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2009/388.
- Cambazoğlu, B., ve Karaalp, H. S. (2012). Trends in Turkey's Terms Of Trade From 1982 to 2011. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*(58), 1228-1238.
- Cashin , P., ve Mcdermott, J. (1998). Terms Of Trade Shocks and Current Account, International Monetary Fund. *Working Paper* , 177.
- Chacholiades, M. (1990). *International Economics*. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Christopher, B. Barrett (1988).Immiserized Growth in Liberalized Agriculture. *World Devolopment Elsevier*. 26 (5), 743-753.
- Clement, M. O., Pfister, R. L., & Rothwell, K. J. (1967). Theoretical Issues İn International Economics. Boston: HoughtonMifflin Company.
- Çakır , B., ve Utkulu , U. (2019). Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Yaşar University*(14), 92-100.
- Çakır, B. (2019). *Dış Ticaret Hadleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Enstitüsü, İzmir.

- Çakır, M. (2009). Terms Of Trade and Economic Growth of Emerging Market Economies. *The International Conference on Administration and Business*, 560-573.
- Çapan, Z. İ. (2009). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çetin, M., ve Şeker, F. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 121-142.
- Çetinkaya, Murat ve Şahin, & Afşin. (2009). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Üretim İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 105-115.
- Dickey, D.A., ve Fuller. W.A. (1979). Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*. 74 (366), 427-431.
- Diler, H. G. (2006). *Reel Döviz Kurları- Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Dölek, M. (2020). *Ekonomik Büyüme ve Çevre İlişkisi: Çevresel Kuznets Yaklaşımı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dönmez, Ö. (2015). *Kavram Teori ve Politikalar* . Ankara : Gazi Kitabevi 10. Baskı.
- Dursun , B. (2019). *Türkiye'de Dış Borç Gelişimi ve Ekonomik Etkileri*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Dursun, E. (2018). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hadleri İlişkisi 200-2016 Örneği*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Ekinci, R., Tüzün , O., & Kahyaoğlu, H. (2015). Dış Ticaret Hadleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 83-100.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometrics Time Series* . New York: John Wiley & Sons.
- Erdoğan, K. S. (2020). *Empirical Investigation Of Public Debt and Economic Growth Nexus in Turkey and Selected Countries*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Eren, O. (2015). Enerji Fiyatları ve Parite Değişimlerinin İhracat ve İthalat Fiyatlarındaki Değişime Katkısı. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*. 2015-09. 1-11.
- Ertürk, E. (1996). *Uluslararası İktisat Teori-Politika-İktisadi Birleşmeler Uluslararası Parasal İlişkiler*. İstanbul : Ekin Kitabevi.
- Freeman A. M. (1971)., International Trade: An Introduction to Method and Theory, *Published by Harper& Row*, 84.
- Friendrischs D. (1968). The Terms of Trade and Development Aid, *The German Overseas Institute in Intereconomics*, 3(6), 181.
- Gökalp , M. F. (2000). Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi. *D.E.Ü İ.İ.B.F Dergisi*, 15(1), 49-65.
- Gökalp, M. F. (1998). *Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerinin Gelişiminin Analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gül, E., ve Ekinci , A. (2006). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasında Nedensellik İlişkisi: 1990-2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(16), 165-190.
- Güneş, S., Gürel, P. S., & Cambazoğlu, B. (2013). Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi, Yapısal Var Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 1-17.
- Günsoy, G. (2013). *İktisadi Büyüme* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güvenek, B., Alptekin, V., & Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin VAR Yöntemiyle Analizi. *Kamu- İş*, 11(3).
- Haberler, G. (1961). Terms of Trade and Economic Development. , *In Economic Development for Latin America*. 275-297.
- Hadas Y. ve Williamson J.G.(2001). Terms of Trade Shocks and Economic Performance 1870-1940: Prebisch and Singer Revisited. *NBER Working Paper* No. 8188.
- Han, E. ve Kaya, & Eyten, A. (2004). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını .

- Hepaktan , E. (2006). *1980'den Günümüze, Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Yapısal Değişimin Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkisi*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Manisa.
- Hepaktan , E., ve Karakayalı, H. (2009). 1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 182-210.
- Huseynow, N. (2013). *Petrol İhraç Eden Ülkelerin Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi: Azerbaycan Örneği*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İyi Bozkurt , E. (1982). *Dış Ticaret Teori ve Politika* . Trabzon : Trabzon İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayını 6.
- Jawaid , T., ve Raza, A. (2013). Effects of Terms of Trade on Growth Performance of India. *Elsevier*(33), 940-946.
- Jawaid, T., ve Whaeed , A. (2011). Effects of Terms Trade and Volatility on Economic Growth:A Cross Country Empirical Investigation . *Researchgate*, 217-229.
- Kale, P. (2001). Turkey's Trade Balance in the Short and Long Run: Error Correction Modelling And Cointegration. *The international Trade Journal*, 15(1), 27-56.
- Kamacı, A. (2012). *Dış Ticaretin Büyüme, İstihdam ve Reel Ücretler Üzerine Etkisi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kaneko , A. (2000). Terms of Trade, Economic Growth, and Trade Patterns: A Small Openeconomy Case. *Journal of International Economics*, 52, 169-181.
- Kargül, İ. D. (1973). Dış Ticaret ve İktisadî Büyüme Üzerine Son Tartışmalar. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 33(1-4).
- Karluk, R. (1996). *Uluslararası Ekonomi*, 4. bs., İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Karluk, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika* . İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Devrimi* . İstanbul : Remzi Yayınevi 20. Baskı.
- Keskin , N. (2008). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Keskin , Ş. (2009). *Döviz Kuru Politikaları- Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Türkiye Uygulaması* . Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

- Keşkek, P. (2020). *Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 2006-2018 Dönemi Türkiye Örneği*. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Bandırma.
- Kindleberger, P. C., ve Serin, Ç. N. (1970). *Uluslararası İktisat* (Cilt 1). Ankara: Doğan Yayınevi.
- Kibritçioğlu, A. (1996). *Uluslararası Makro İktisat*. Ankara : Tasarım Dizgi Ofset Bilgisayar yayıncılık 25.baskı.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(4), 208-230.
- Kip, E. (2004). Türkiye Dış Ticaret Hadleri. *Dış Ticaret Dergisi*, 30.
- Kocabadak, Y. (2021). *Kriz ve Salgın Dönemlerinde Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Kocabıyık, T. (2014). *Borsalar Arasında Etkileşim: G-8 Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Araştırma*. Berlin: Türkiye Alim Kitapları.
- Konya , S. (2012). *İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejilerinin Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Korkmaz , S., & Aydın, A. (2015). Türkiye'de Dış Ticaret- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.BF Dergisi*, 10(3), 47-76.
- Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kumbaracıbaşı, O. (1973). *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Küçükahmetoğlu, O. (2000). *Gümrük Birliği*. İstanbul.
- Küçükaksoy, İ., ve Çiftçi, İ. (2014). Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger- Laursen- Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 103-129.
- Küçükkalay , A. M. (2011). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncıları.
- Lutz, M. (1994). The Effects of Volatility in The Terms Of Trade on output Growth: New Evidence. *World Development*, 22(12), 1959-1975.

- Mavrotas, G., ve Kelly, R. (Manchester School). Old Wine in New Bottles: Testing Causality Between Saving and Growth. 2001(69), 97-105.
- Meirer, M. (1963). *International Trade and Development*. Publishers: Greenwood Press.
- Mendoza, E. G. (1997). Terms Of Trade Uncertainty and Growth. *Journal of Development Economics*(54), 323-356.
- Mendoza, E. G.. (1995). The Terms of Trade, the Real Exchange Rate and Economic Fluctuations. *International Economic Review*. 36(1), 101-137.
- Misztal, P. (2010). The Harberger- Laursen- Metzler Effect. Theory and Practice in Poland. *The Romanian Economic Journal*, 13(38), 129-146.
- Mucuk, M. (2015). *Makro İktisat Teori ve Türkiye Uygulaması*. Konya : Bilur Yayınevi 2. Baskı.
- Mumcu, N. (1969). *Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Oğuz , S. (2017). *Dış Ticaret Hadleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Omarli, O. (2021). *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özbek, Ş. (1999). *Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özel , H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özgenel , S. (2020). *Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri*. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMÜ İİBF Dergisi*, 10(14).
- Öztürk S. ve Özyakısır D. (2005).Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi, *Mevzuat Dergisi*, Ekim 2005, Sayı.94, www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm, (10.04.2013), 1-2.
- Öztürk, N. (2005). *Dış Ticaret, Kuram, Politika, Uygulama*. Ankara : Roma Yayınları.

- Öztürk, N. (2010). Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü. *Çalışma ve Toplum Dergisi*(24), 59-90.
- Öztürk, S., ve, & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-12.
- Parasız , İ. (1998). *İktisada Giriş: Prensipler ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları beşinci baskı.
- Polat, Z. (2020). *Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi (Türkiye Örneği)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Sarıtaş , T. (2017). *Türkiye'de Ekonomik Sosyal ve Politik Küreselleşme Süreci ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Seyitoğlu, H. (2015). *Ulsularası İktisat/ Teori Politika ve Uygulama* . İstanbul: Güzem Yayınları .
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48, 1-48.
- Snowdon, Brian and Vane , & Howard , R. (2012). *Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü* . Ankara : Efil Yayınevi.
- Solow, R. M. (1970). Growth Theory: An Exposition. *The Economic Journal*, 3(20).
- Şahin, S. (2015). *Türkiye'de 1980 Sonrası Dış Ticaret Hadlerinin Gelişim Süreci ve Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şerefli , M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(13), 136-143.
- Şimşek, F., & Sönmez, A. (2011). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin küçük ölçekli bir aile işletmesi üzerindeki etkileri.
- T.C CUMHURBAŞKANLIĞI STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000. 10.11.2021 tarihinde T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1kKalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf> adresinden alındı.

- Taban, S. (2013). *İktisadi Büyüme* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tarı, R. ve Yıldırım D. Ç. (2009). Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye için Bir Uygulama, Yönetim ve Ekonomi Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:2 *Celal Bayar Üniversitesi İ.B.F.*
- Taşçı, H. M., ve, & Erçakar , M. E. (2016). Prebış- Singer Tezinin Dış Ticaret Hadleri Aracılığıyla Türkiye İçin Test Edilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 14(2), 232-249.
- Taussing, F. W. (1927). *International Trade* . USA: The Macmillan Company.
- Tekgöl, Y. B. (2017). Harberger- Laursen- Metzler Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2), 649-662.
- Temür, T. (2013). *Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tilton, J. E. (September, 2012). The Terms of Trade Debate and the Policy Implications for Primary Product Producers . *Division of Economics and Business Working Paper Series*, 1-16.
- Toledo, H. (2014). Terms Of Trade instability and output Growth In Bolivia. *The Journal Of Developing Areas* , 276-286.
- Türloğlu, E. (2019). *Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Nedensellil Analizi* . Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya.
- Uluğ, E. E. (2016). *Dış Ticaret Hadleri Üzerine Bir Analiz: Teori ve Uygulama*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ülgen, G. (2007). *İktisat Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ünsal, E. (2016). *İktisadi Büyüme* . Ankara: Ocak BB101 Yayınevi.
- Varol, G. Müge (2003). Cumhuriyet'in 80.yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi. *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı,159-160.
- Viner, J. (1960). *Studies in The Theory of International Trade*. London: George Allen ve Unwin Ltd.

- Wong, E. G. (1997). Terms of Trade and Economic Growth In Malaysia. *Labuan Bulletin of International Business& Finance*, 2(2), 105-122.
- Wong, H. T. (2010). Terms of Trade and Economic Growth in Japan and Korea: an Empirical Analysis. *Empirical Economics*, 38(1), 139-158.
- Wong, H.T. (2004). Terms of Trade and Economic Growth in Malaysia , *Labuan Bulletin of International Business and Finance*, 2 (2), 105–122.
- Yamak, R., ve Korkmaz , A. (2006). Harberger- Laursen- Metzler Etkisi: Literatür ve Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 57-69.
- Yavuz, H. (2014). *Türkiye'de Devlet Borçlanması'nın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: 1990-2012 Dönemi Analizi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yıldırım, K., Bakırtaş, İ., Koyuncu, C., Yılmaz, R., & ve Açıklan, S. (2009). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yıldırım, K., Karaman, D., & Taşdemir, M. (2016). *Makroekonomi*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz , Ö. G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*(2), 63-79.
- Yiğitbaşı, Ş., ve Atabey, N. A. (2001). *İktisada Giriş*. Konya: Sel-Ün Vakfı 2.Baskı.
- Yörük, D. (2008). *Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yurdakul, F., ve Aydın , M. (2018). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama . *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 23-36.
- Yüksel , Z. (2022). *İnovasyon ve Ekonomik Büyüme Büyüme İlişkisi, Türkiye Analizi (1985-2018)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yülek, M. (1997). İçselBüyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*(6).
- Zortuk, D, ve Durman, M. (2008). Testing The Relationship Between Trade Balance And Terms Of Trade: The Case Of Turkey. *Problems and Perspectives in Management*, 6, 39-43

6. EKLER

Ek 1. 1982-2019 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Fiyat Endekslerinin Gelişimi
(2010=100)

Yıllar	İhracat Birim Değer Endeksi	İthalat Birim Değer Endeksi
1982	79,73	68,64
1983	76,24	64,08
1984	71,07	61,38
1985	67,73	62,31
1986	65,82	52,24
1987	75,29	56,35
1988	72,76	55,99
1989	69,31	58,80
1990	76,42	61,92
1991	75,7	60
1992	76,7	58,86
1993	74,6	55,2
1994	71,9	55,68
1995	81,6	65,25
1996	77,1	65,09
1997	75,0	62,21
1998	72,0	59,68
1999	67,1	56,38
2000	64,2	58,94
2001	62,6	58,78
2002	61,4	58,04
2003	69,2	64,6
2004	80,7	75,0
2005	85,6	80,2
2006	88,6	87,1
2007	99,8	95,5
2008	115,3	114,7
2009	96,7	92,3
2010	100,0	100,0
2011	111,5	114,9
2012	108,4	111,9
2013	108,5	110,1
2014	107	106,9
2015	96,7	90,3
2016	92,3	82,0
2017	93,5	88,1
2018	95,7	92,9
2019	91,7	89,3
2020	91,9	85,6
2021	104,2	125,9

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre ABD Doları Cinsinden Hesaplanan Dış Ticaret Birim Değer Endekslerinden yararlanılarak tarafınca oluşturulmuştur.

Ek 2. 1982- 2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Miktar Endekslerinin Gelişimi
(2010=100)

Yıllar	İhracat Miktar Endeksi	İthalat Miktar Endeksi
1982	5,76	9,06
1983	5,99	10,67
1984	7,59	13,07
1985	9,89	14,74
1986	10,68	16,61
1987	13,33	18,71
1988	15,23	18,96
1989	16,37	19,6
1990	17,26	22,54
1991	18,61	21,66
1992	19,16	21,92
1993	20,19	30,15
1994	23,33	23,48
1995	24,34	30,27
1996	24,81	36,52
1997	28,99	43,15
1998	31,81	42,18
1999	32,74	41,58
2000	36,51	55,24
2001	44,61	41,54
2002	51,66	50,14
2003	58,1	59,8
2004	66,1	72,1
2005	72,9	80,9
2006	81,8	87,8
2007	91,3	98,9
2008	97,3	97,6
2009	89,7	84,9
2010	100	100
2011	106,3	112,9
2012	123,6	113,9
2013	122,9	123,2
2014	130	122,2
2015	130,7	123,8
2016	135,6	130,5
2017	147,5	142,7
2018	154,4	129,3
2019	164,1	122,2
2020	145,1	125,5
2021	169,9	129,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Endeksleri, Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre Dış Ticaret Miktar Endekslerinden yararlanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Ek 3. 1982-2021 Döneminde Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri (2010=100)

Yıllar	Px	Pm	Qx	Qm	N (Px/Pm)*100	G (Qm/Qx)*100	I (N*Qx)/100
1982	79,7	68,6	5,8	9,1	116,2	157,44	6,7
1983	76,2	64,1	6,0	10,7	118,9	177,98	7,1
1984	71,1	61,4	7,6	13,1	115,8	172,21	8,8
1985	67,7	62,3	9,9	14,7	108,7	148,96	10,8
1986	65,8	52,2	10,7	16,6	126,1	155,5	13,5
1987	75,3	56,4	13,3	18,7	133,5	140,39	17,8
1988	72,8	56,0	15,2	19,0	130,0	124,48	19,8
1989	69,3	58,8	16,4	19,6	117,9	119,71	19,3
1990	76,4	61,9	17,3	22,5	123,4	130,53	21,4
1991	75,7	60,0	18,6	21,7	126,2	116,35	23,5
1992	76,7	58,9	19,2	21,9	130,2	114,4	25,0
1993	74,6	55,2	20,2	30,2	135,1	149,37	27,3
1994	71,9	55,7	23,3	23,5	129,1	100,64	30,1
1995	81,6	65,3	24,3	30,3	125,0	124,36	30,4
1996	77,1	65,1	24,8	36,5	118,4	147,2	29,4
1997	75,0	62,2	29,0	43,2	120,6	148,85	35,0
1998	72,0	59,7	31,8	42,2	120,7	132,57	38,4
1999	67,1	56,4	32,7	41,6	119,1	126,98	39,0
2000	64,2	58,9	36,5	55,2	109,0	151,27	39,8
2001	62,6	58,8	44,6	41,5	106,5	93,11	47,5
2002	61,4	58,0	51,7	50,1	105,9	97,06	54,7
2003	69,2	64,6	58,1	59,8	107,1	102,92	62,3
2004	80,7	75,0	66,1	72,1	107,7	109,07	71,2
2005	85,6	80,2	72,9	80,9	106,7	110,97	77,8
2006	88,6	87,1	81,8	87,8	101,7	107,33	83,2
2007	99,8	95,5	91,3	89,9	104,5	108,32	95,4
2008	115,3	114,7	97,3	97,6	100,6	100,30	97,8
2009	96,7	92,3	89,7	84,9	104,8	94,64	94,1
2010	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	111,5	114,9	106,3	112,9	97,0	106,2	103,2
2012	108,4	111,9	123,6	113,9	96,9	92,15	119,7
2013	108,5	110,1	122,9	123,2	98,5	100,24	121,1
2014	107,0	107,0	129,4	122,2	100,0	94,4	129,5
2015	96,7	90,3	130,7	123,8	107,1	94,7	140,0
2016	92,3	82,0	135,6	130,5	112,6	96,2	152,7
2017	93,5	88,1	147,5	142,7	106,1	96,8	156,4
2018	95,7	92,9	154,4	129,3	103,1	83,8	158,9
2019	91,7	89,3	164,1	122,2	102,7	74,4	168,5
2020	91,9	85,6	145,1	125,5	107,3	86,5	155,7
2021	104,2	125,9	169,9	129,7	82,2	76,3	139,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Hadleri Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre Dış Ticaret Miktar ve Fiyat Endekslerinden yararlanılarak tarafımca oluşturulmuştur